

מתי נאמרו ברכות המזון המפויטות ליום הכיפורים

אבי שמידמן

בין קטעי הגניזה הקהירית נתגלו יותר ממאתיים ברכות מזון מפויטות. יצירות פייטניות אלה שימשו נוסחים חלופיים לברכת המזון.¹ כבר בשנת תרצ"ט, עם פרסום שישים ברכות מזון מפויטות בידי א"מ הברמן,² התברר שמחברי הפיוטים האלה שאפו לכתוב אותם לכל מועדי השנה, ובין הנוסחים שפרסם נמצאות ברכות מזון מפויטות לסעודות של כל חג וחג. ברם, יום הכיפורים לא נכלל בין חגים אלה, ובהיותו יום צום לא עורר הדבר כל תמיהה.

והנה, עם השנים נודע כי אף על מועד זה לא פסחו הפייטנים, וישנן בידינו שלוש ברכות מזון מפויטות העוסקות בענייני יום הכיפורים. נשאלת השאלה: לאיזו סעודה נועדו ברכות מזון מפויטות אלה? לגבי הראשונה, שפרסם י' רצהבי³ מתוך כ"י קימברידג' TS Ar. 37.89, החידה נפתרת בלא כל קושי: הפיוט מתחיל במילים 'אז בערב יום הכפורים', ומכאן שהוא נועד לסעודה שלפני הצום.⁴ ואולם פחות ברור ייעודן של שתי

* ברצוני להודות לפרופ' שולמית אליצור אשר קראה את המאמר לפני מסירתו והעירה הערות מחכימות. כמו כן, תודתי נתונה למו"ר וידידי על הערותיהם המאלפות בביאורי הפיוטים: א"מ פרופ' מיכאל שמידמן, פרופ' אפרים חזן, פרופ' יוסף יהלום, ד"ר מיכאל רנד, ד"ר אורי מלמד, מר צבי נוביק ומר יעקב עציון. בהפניות לפיוטים במאמר סומנו שלושת הפיוטים הראשונים א-ג, והפיוט שבנספח סומן ד, ובצדס סומנו מספרי הטורים. לדוגמה, א': 1' מגדיר את הפיוט ואת מספר הטור שבו.

1 לסקירה כללית על ברכות המזון המפויטות מן הגניזה הקהירית, ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשס"ח,² עמ' 247-254. לבירור תפקידן כתחליף לנוסח הקבע של ברכת המזון, ראה: א' שמידמן, 'תפקידן הליטורגי של ברכות המזון המפויטות', גנז קדם, ב (תשס"ו), עמ' 45-102.

2 א"מ הברמן, 'ברכות מעין שלוש ומעין ארבע', ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, ה (תרצ"ט), עמ' מג-קה. נמנים שם שישים ושלושה פיוטים, אך שלושה מהם (סימנים נח-ס) הם בעיקרם נוסחי קבע.

3 י' רצהבי, 'ברכות מזון מפויטות למועדי תשרי', תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 379-380. בפרסומו נפלו מספר טעויות, במיוחד בסידור המחזרות השלישית, ועל כן ראיתי לנכון לפרסם את הפיוט מחדש בנספח למאמר הנוכחי.

4 וכך עולה גם מן הכותרת בכתב היד: 'ברכה ערב כפרים'.

ברכות המזון המפויטות הנוספות. הן פורסמו בידי ש"מ שניאורסהאן מתוך כ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 D,⁵ ורבו ההשערות לגבי הסעודות שבהן שימשו.⁶ מאמר זה בא להציג הערכה חדשה של כתב יד זה ושל הפיוטים הנמצאים בתוכו, ומתוך כך להרחיב את ידיעותינו לגבי ייעודן של ברכות המזון המפויטות ליום הכיפורים.

א. הפרסום הראשון של כתב היד

כ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 D פורסם כאמור לראשונה בידי ש"מ שניאורסהאן.⁷ בפרסומו נכללו שתי ברכות מזון מפויטות. הראשונה קטועה בראשה והיא מתחילה באמצע חטיבתה הראשונה. לעומת זאת, הפיוט השני מוצג כיצירה שלמה, הכוללת שלוש חטיבות פיוט כנגד שלוש הברכות של ברכת המזון.⁸ ואולם בסוף החטיבה השנייה מופיע הפסוק 'והיה ביום השמיני' (יחזקאל מג, כז), על אף ההתמקדות בענייני יום הכיפורים במחציתו הראשונה של הפיוט. החטיבה השלישית ממשיכה ברוח זו, וכפי שמעיר שניאורסהאן עצמו בביאורו: 'על פי התוכן נראה לומר שההמשך אין עניינו יום הכיפורים אלא שמיני עצרת'.⁹

אמנם הגיעו לידינו פיוטים לשמיני עצרת המכילים רמזים ליום הכיפורים,¹⁰ אך התפנית של הפיוט מיום הכיפורים לשמיני עצרת מתרחשת באופן פתאומי, בלי כל ניסיון לקשור בין הנושאים והיא אומרת דרשני. ואכן, מבדיקה של כתב היד המקורי¹¹ מתברר שהמהדיר הלך שולל אחרי סרט המיקרופילם שבמכוון לתצלומי כתבי היד העבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שנעדרו ממנו שני עמודים שלמים. העיון

5 ש"מ שניאורסהאן, 'פיוט לברכת המזון מעניינו של יום הכיפורים', קרית ספר, סד (תשנ"ב), עמ' 747–750. סימנו של כתב היד צוין שם בטעות: Or. 9772 C.

6 ראה על כך להלן, סעיף 1.

7 ראה לעיל, הערה 5.

8 הברכה הרביעית של ברכת המזון אינה מתפייטת בדרך כלל; ראה על כך להלן, הערה 14.

9 שניאורסהאן (לעיל, הערה 5), עמ' 749–750.

10 השווה למשל לסדר הפסוקים 'ארץ שקטה ביום טוב' לר' אלעזר ברבי קליר: 'הַוְּרָגַע זְכוּר מִיָּם לְמַחְעָנִים' M. Rand, 'Liturgical Compositions for Shemini 'Atzeret by Eleazar be-Rabbi Qillir', *Ginzei* (Qodem, 3 [2007], p. 69*, line 103); 'סְעִירֵי יוֹם הַכִּיפּוּרִים בְּנוֹשְׁאָךְ' (שם, עמ' 75*, טור 178); 'צְמִים הַיּוֹם מְכוּחַ נְשָׁבְרִים' (שם, עמ' 77*, טור 201). והשווה גם בפיוט של הקלירי 'אולוזו לז ללז', טור 112: 'דְּחַץ צוֹאֵת בַּת' (מ' רנד, 'קדושתא קלירית לשמיני עצרת', פרקי שירה, ד [בדפוס]), הרומז כנראה גם הוא ליום הכיפורים.

11 אני מודה לגב' אילנה תחן, אוצרת כתבי היד העבריים בספרייה הבריטית, שבדקה עבורי את קטע הגניזה המקורי והכינה לי צילומים חדשים ומשובחים של כתב היד כולו.

בעמודים החסרים מלמד שמדובר למעשה בשני פיוטים שונים, האחד ליום הכיפורים והאחר לשמיני עצרת, הנמצאים שניהם בשלמותם בכתב היד.

ב. תיאור כתב היד

שניאורסהאן תיאר במאמרו בקצרה את כתב היד, אך בעקבות התגלית הנוכחית ראוי לתארו מחדש. מתברר שכתב היד מכיל שמונה עמודים, בשני גיליונות רצופים. הפיוטים מועתקים בו בכתב מזרחי מרובע למחצה, ועל פיו ניתן לתארך את כתב היד לשנת 1100 בקירוב.¹²

כתב היד פותח באמצע הטור השישי של הפיוט הראשון ליום הכיפורים:¹³ '[...] היום תִּישַׁע' (א: 1). שלוש חטיבותיו הראשונות כוללות שתי מחרוזות מרובעות כל אחת, והן מיוסדות על אקרוסטיכון אלפביתי שלם. לאחריהן מובאת חטיבה רביעית, כנגד הברכה הרביעית של ברכת המזון.¹⁴ חטיבה זו כוללת שנים עשר טורים, החוזרים כולם במילת הקבע 'טוב' (בהתאם למוטיב המרכזי של הברכה, ברכת 'הטוב והמטיב'). בסיום חטיבת השיר מובא נוסח הקבע של הברכה הרביעית.¹⁵

12 כך על פי הערכה ראשונית של ד"ר עדנה אנגל, ממפעל הפליאוגרפיה העברית. תודתי לד"ר אנגל על תרומתה זו למחקר הנוכחי.

13 שניאורסהאן ורצהבי דנים בשני תרגומים (אחד למקרא ואחד לתפילת העמידה) המועתקים בתחילת כתב היד (ראה: שניאורסהאן [לעיל, הערה 5], עמ' 747, הערה 1; 'רצהבי, על ברכות מזון מפויטות', קרית ספר, סד [תשנ"ב-תשנ"ג], עמ' 1088). ואולם, תרגומים אלה אינם שייכים לכתב היד הנדון כאן; הם מועתקים בקטעי גניזה נפרדים, המצולמים ליד כתב היד שלנו במיקרופילם שבמכון לתצלומי כתיב היד העבריים בירושלים. התרגום למקרא מועתק בכ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 A, והתרגום לעמידה נמצא בדף הראשון של כ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 B. שניאורסהאן גם מתאר שם סדרה של פסקאות השייכות להטבת חלום וסדרה של מזמורי הלל; סדרות אלה מועתקות בדף השני של כ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 B ובכ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 C, בהתאמה.

14 אמנם, ברכות המזון המפויטות אינן מביאות בדרך כלל אלא שלוש חטיבות בלבד (להסבר ראה: שמידמן [לעיל, הערה 1], עמ' 61, הערה 92). ואולם, קיומה של החטיבה הרביעית כנגד הברכה הרביעית של ברכת המזון הוא תופעה מוכרת, וחטיבה זו מופיעה בקרוב לעשרה אחוזים מכלל ברכות המזון המפויטות. ראה: א' שמידמן, ברכות מזון מפויטות לשמחת כלולות מן הגניזה הקהירית, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך של אוניברסיטת בר אילן, תשס"ה, עמ' 46-49. לדוגמאות נוספות לתופעה זו ראה שלוש ברכות המזון המפויטות הידועות לנו מפרי עטו של ר' יוסף אבן אביתור, המכילות כל אחת חטיבה רביעית ('גרנט וא' שמידמן, "אשר אחד עשה": ששת ימי הבריאה ושישה סדרי משנה בברכת מזון מפויטת ליוסף אבן אביתור, גניזת קדם, א [תשס"ה], עמ' 107-108, 112, 114).

15 כאשר השתמשו בברכות מזון מפויטות הכוללות שלוש חטיבות שיר בלבד, נהגו המברכים בדרך כלל להוסיף את הברכה הרביעית בנוסח הקבע שלה (שמידמן [לעיל, הערה 1], עמ' 60-61). ואולם, יש מקום לתהות כיצד נהגו המברכים כאשר הייתה חטיבה רביעית כנגד ברכה זו. בכל אחת משלוש ברכות המזון

הפיוט השני מתחיל 'אודה אלי מכפר פשעים'¹⁶ וגם הוא עוסק בעניינו של יום הכיפורים. הפיוט מכיל שלוש חטיבות הכוללות שתי מחרוזות מרובעות כל אחת, והוא מיוסד על פתיחות מקראיות מפרק קיא בספר תהלים.¹⁷ פתיחות מקראיות אלה מופיעות בתחילת כל טור לאורך הפיוט,¹⁸ ומכיוון שראשי הצלעיות שבמזמור מסודרים לפי סדר האלפבית,¹⁹ יוצרות הפתיחות המקראיות ממילא את האקרוסטיכון האלפביתי של הפיוט.²⁰ המעתיק של כתב היד טרח לציין את התבנית הזאת ורשם בסוף הפיוט: 'תמת הללויה און[דה]', כלומר: נגמרה 'הללויה אודה', כפתיחת מזמור קיא בתהלים.²¹ התבנית ייחודית בברכות המזון המפויטות, הנקיות בדרך כלל מקישוטי תבנית מורכבים.²²

המפויטות של אבן אביתור (הנזכרות בערה הקודמת) מועתקת תחילת הברכה ('ברוך אתה יי...') לפני העתקת החטיבה הרביעית, ולכאורה משתמע מכאן שחטיבות השיר האלה אכן החליפו את נוסח הקבע של הברכה הרביעית. ברם, מכתב היד שלנו אנחנו למדים על נוהג שונה: תחילה אמרו את חטיבת השיר ואחר כך המשיכו בנוסח הקבע.

16 לפני תחילת הפיוט מועתקות מילים אחדות, קצתן בערבית-יהודית. לדיון בפענוח מילים אלה ובמשמעותן ראה להלן, סעיף ז.

17 על הפתיחות המקראיות בפיוט הקדום ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 90–91.

18 על פי תבנית הפיוט ישנם עשרים וארבעה טורים, לעומת עשרים ושתיים הצלעיות בתהלים פרק קיא. על כן בשני טורים (ב: 22, 24) אין פתיחות מקראיות, ובמקומן שיבץ הפייטן מדעתו מילים המכפילות את האותיות ש"ן ותי"ו באקרוסטיכון.

19 אמנם, הצירוף 'שְׁכָל טוֹב' ממלא את מקום האות ש"ן במזמור זה, בניגוד לנוהג המקובל בפיוט הקדום. ואולם, כאשר הפייטנים משתמשים בפתיחות מקראיות, הם נוהגים להשאיר את האקרוסטיכון המקראי על כנו גם כשמובא 'ש' במקום 'ש'. התופעה נפוצה במיוחד בקינות המביאות פתיחות מקראיות מספר איכה. השווה למשל בקינה הקלירית 'שבת סורו' (ד' גולדשמידט, סדר הקינות לתשעה באב, ירושלים תשכ"ח, עמ' לז), טור 20; ובקינה הסעדינית 'איכה רחובות' (ש' אסף, 'דודזון וי' יואל, סדר רב סעדיה גאון, ירושלים תש"א, עמ' שכז), טור 21.

20 במחרוזת הראשונה ניכר מאמץ להתאים לאקרוסטיכון גם את המילה הראשונה שלאחר הפתיחה המקראית (השווה: 'אודה אלי' [ב: 1]; 'בסוד ברוך' [ב: 2]; 'דרושים דברי' [ב: 4]). ואולם מגמה זו אינה ממשכה לאורך הפיוט (הדבר ניכר בטורים 11, 12 ו-19 בלבד, ואין לדעת אם היקרויות אלה מכוונות או לא).

21 כמובן, מתבקשת השאלה: מה ראה הפייטן לבחור דווקא בפרק זה לצורך הפתיחות המקראיות בפיוטו? אמנם, לכאורה אין למזמור זה קשר של ממש ליום הכיפורים, אך יש לו זיקה נרחבת לברכת המזון. קודם כול, בפסוק המוזכר שם 'נותן מזון לעמו: טרוף נתן ליראיו' (ועל פי צירוף זה כתב הפייטן: 'טְרוֹף יִתֵּן לְהוֹגֵי תוֹרָה' [ב: 9]). יתר על כן, במזמור זה ניתן למצוא אזכורים של שלושה נושאים קבועים נוספים מברכת המזון: הברית ('יזכר לעולם בריתו', פסוק ה; 'צוה לעולם בריתו', פסוק ט), התורה ('ראשית חכמה', פסוק י) והארץ ('לתת להם נחלת גוים', פסוק ו), אך אזכורים אלה אינם מובלטים בתוך הפיוט (אולי יוצאת מכלל זה הזכרת הברית בפסוק ט, המהדהדת בלשון 'קימין' בתוך הפיוט [ב: 18]; אך ראה להלן, הערה 51).

22 קביעתו של פליישר בעניין זה ראויה לציון: 'ברכות המזון המפויטות, כיאות לסוג קודם ונכבד, אינן משופעות בקישוטי-תבנית חיצוניים... לעתים רחוקות בלבד, אולי רק בקומפוזיציות מאוחרות יותר, מופיעים בהם קצת קישוטים' (פליישר [לעיל, הערה 1], עמ' 251).

השימוש בפתיחות מקראיות נדיר מאוד בברכות המזון המפויטות,²³ והצפיפות שבה מובאות הפתיחות בפיוט הנדון כאן מיוחדת במינה.²⁴

הפיוט האחרון, 'אתן הוד תהלה ותפארת', הוא ברכת מזון מפויטת לשמיני עצרת. כמו הפיוט השני, אף בפיוט זה ישנן שלוש חטיבות שיר, והן כוללות שתי מחרוזות מרובעות כל אחת,²⁵ המסודרות לפי אקרוסטיכון אלפביתי שלם. ברם, בניגוד לפיוט השני, הבנוי כולו על פתיחות מקראיות, אין כאן קישוטי תבנית כלל.

לאחר סיומו של פיוט זה מועתקים קטעי תפילה אחדים. הסדר הליטורגי המוצע כאן כולל את המזמורים הנאמרים בימות החול (על פי משנה, תמיד ז, ד),²⁶ פרשת התמיד,²⁷ ברכת ישתבח,²⁸ ויושע²⁹ ושירת הים.³⁰ ניתן לשייך את כל הפסקאות הללו, באופן כללי, לתחילתה של תפילת שחרית כפי שהיא מתועדת בקטעי הגניזה ובמקורות קדומים,³¹ אך ההרכב המיוחד המופיע כאן דורש עיון לעצמו.

23 דוגמה נוספת היא ברכת מזון מפויטת המופיעה בצורה מקוטעת בכ"י TS NS 119.36, המביאה פתיחות מקראיות על פי במדבר ו, כד–כו בראשי המחרוזות (לפרסום פיוט זה ראה: י' רצהבי, 'ברכות מזון מפויטות', סיני, קיג [תשנ"ו], עמ' קכו; בתחילת טור 9 שם יש לקרוא: 'שא'). יש לציין גם את הפיוט '...רבות בנות' (שמידמן [לעיל, הערה 14], עמ' 144), המביא ציטוטים ממשלי, פרק לא, בראשי המחרוזות. ואולם, ציטוטים אלה אינם משמשים פתיחות לטורים אלא באים בשיר כטורים שלמים, ועל כן אין לראות זאת כפתיחות מקראיות (ניתן לכנות את התופעה 'סיומות מקראיות הפוכות', על פי ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 143; ראה שם, הערה 55, לפיוטים נוספים הבנויים בתבנית זו).

24 אמנם, צפיפות דומה נמצאת בשתי ברכות מזון מפויטות המיוסדות על פרשות השבוע (האחת פורסמה ברובה אצל הברמן [לעיל, הערה 2], עמ' צט–ק, והאחרת מצויה בכ"י פילדלפיה, אוסף הלפר, 194). בשתי יצירות אלה מתחיל כל טור במילות הפתיחה של פרשה אחת, על פי סדר הקריאה החד-שנתי. ברם, אין כאן עיבוד של פסקה מקראית רצופה אלא פירוט של רשימת הפרשות, ועל כן אין לראות בפיוטים אלה דוגמאות לשימוש בפתיחות מקראיות.

25 אמנם בסוף החטיבה הראשונה באה צלעית נוספת, המצטרפת לטור 8, אך אין ביטחון בכך שהטור הוא חלק מן היצירה המקורית, שכן צלעיות מקבילות אינן מופיעות בסופי החטיבות האחרות. נוסף על כך, החרוז של הצלעית חורג במקצת מן החרוז הנקוט בשאר טורי המחרוזות (טורים 5–8). ייתכן אפוא שמדובר בתוספת ששובצה כאן כדי להתאים את סופה של המחרוזת לפסוק הראשון המובא בשרשרת הפסוקים.

26 בסוף רשימת המזמורים באה הוראה נוספת, לומר 'פצל בראשית' (=פרק בראשית), אך כוונת המעתק בהוראה זו אינה ברורה כלל בצורכה ועוד טעונה ליבון.

27 פרשה זו מתחילה בבמדבר כח, ב; בכתב היד מועתק כאן חציו הראשון של הפסוק הראשון.

28 ברכה זו כתובה בנוסחה המלא בכתב היד.

29 מועתקת רק המילה 'יושע', אך הכוונה היא כמובן לאמירת פסוקים ל–לא בשמות יד.

30 המעתק רשם: 'אלשירה אלי יי ימלוך לעולם ועד', כלומר: יש לומר את השירה (המופיעה בשמות פרק טו) עד 'יי ימלוך לעולם ועד' (טו, יח).

31 לאמירת פרשת התמיד בקירוב לפסקת 'יושע' ושירת הים, השווה: ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 274, הערה 61. לאמירת פסקת 'יושע' ושירת

ג. ניקודו של כתב היד

כתב היד מנוקד ניקוד טברני מלא,³² כולל סימן הרפה,³³ והוא מקיף הן את הפיוטים הן את רוב המקראות המובאים בשרשרות הפסוקים.³⁴ בדיקת הדיו של כתב היד המקורי מלמדת כי הניקוד הוא מעשה ידי המעתיק עצמו ולא נקדן אחר.³⁵ הניקוד בכתב היד סוטה במקומות רבים מן הניקוד הטברני הנורמטיבי, כפי שהעיר י' רצהבי, ובפרסומו הוסיף רצהבי גם רשימה של הצורות החריגות.³⁶ ואולם הסטיות בניקוד מוסברות, רובן ככולן, בהנחה שהמעתיק היה בעל הגייה בבליית.

כבר הצביעו ש' מורג וש' שרביט על קטעי גניזה אחדים שנכתבו בידי מעתיקים בעלי הגייה בבליית, אשר אימצו את סימני הניקוד הטברניים אך השתמשו בהם בצורה המשקפת את מסורתם הבבליית.³⁷ ניקודו של כתב היד שלנו עולה בקנה אחד עם הקטעים

הים לאחר ישתבח, ראה: פליישר, שם, עמ' 90, הערה 172; סידור רס"ג (לעיל, הערה 19), עמ' לד. אמנם המזמורים של ימות החול מופיעים בסידורים קדומים רק לאחר התפילה (השווה: ד' גולדשמידט [מהדיר], סדר רב עמרם גאון, ירושלים תשל"ב, עמ' מ; הנ"ל, 'סדר התפילה של הרמב"ם', מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תשנ"ו, עמ' 205). ואולם במסכת סופרים (יה, א-ב) נזכרים מזמורי ימות החול כחלק מן הדיון בפסוקי דזמרה, ומשמע משם שהמזמורים אכן נאמרו בתחילת התפילה, יחד עם פסוקי דזמרה (ראה: מ' היגער [מהדיר], מסכת סופרים, ניו יורק תרצ"ז, עמ' 308-313; וראה דיון בטקסט זה אצל פליישר, שם, עמ' 163, 188-192). אף כך עולה כנראה ממיקום המזמורים בכתב היד שלנו.

32 ברצוני להודות לד"ר עמוס דודי, אשר ממנו למדתי את תורת הניקוד הבבלי, על הערותיו המאלפות לסעיף זה.

33 הנקדן לא התמיד בסימון הדגש אך הקפיד לרוב לסמן רפה מעל לאותיות 'בג' כפ"ת' שאינן דגושות. תופעה זו יוצאת דופן, שכן בכתבי יד מנוקדים של פיוט באות לרוב רק חטיבות הפיוט כשהן מנוקדות, ואילו שרשרות הפסוקים, המביאות מקראות המוכרים למתפללים, נשארות ללא ניקוד.

35 אני מודה לגב' אילנה תחן, אוצרת כתבי היד העבריים בספרייה הבריטית, שהשוותה לבקשתי בין הדיו שבו נכתבו האותיות לבין הדיו שבו סומן הניקוד. מבדיקתה עולה כי הדיו מופיע באותו גוון ובטקסטורה זהה בשני המקרים.

36 ראה: רצהבי (לעיל, הערה 13), עמ' 1088. עם זאת, מקצת הצורות שרשם רצהבי אינן אלא פרי טשטוש המיקרופילם, ומבדיקת הצילומים החדשים עולה שהצורות אכן נרשמו בכתב היד בניקוד הנורמטיבי. כך הוא בצורות 'ינשמח' (אין פתח מתחת לנ"ו); 'שהבדילנו' (אין פתח מתחת לבי"ת); 'גדול' (אין דגש בדל"ת); 'ביום' (יש שווא מתחת לאות ב"ת ולא חיריק); 'לשעשעם' (יש שווא מתחת לשי"ן השנייה ולא קמץ); 'יטאבי' (כתוב: 'יטובי'). כמו כן, בשש מילים נוספות זיהה רצהבי דגש שלא כדיון או שווא במקום חיריק. ואולם מקומות אלה מוכתמים בכתב היד, וקרוב לוודאי שהנקודות המיותרות אינן אלא כתמים בעלמא.

37 ראה: ש' מורג, קטע של משנה בניקוד שבין בבל לטבריה, בספרו: עיונים בעברית, בארמית ובלשונות היהודים, בעריכת מ' בראשר, י' ברויאר וא' ממון, ירושלים תשס"ד, עמ' 205-208; ש' שרביט, 'העדר ניגוד בין קמץ לחולם ובין סגול לפתח (בכתב יד שהגיייתו בבליית)', ספר זיכרון לחנוך ילון, בעריכת י' קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי, רמתגן תשל"ד, עמ' 547-555; הנ"ל, 'ניקוד "בבליטברני" בגניזת קהיר', מסורות, ב (1986), עמ' 119-135; הנ"ל, 'עיונים בניקודם של קטעי תפילה מגניזת קהיר', מחקרים בלשון, ה-ו

שתיארו מורג ושרביט בשני מאפיינים עיקריים: האחד הוא חילופים של פתח וסגול,³⁸ והאחר הוא קיומו של שווא בוי"ו החיבור לפני האות מ"ם.³⁹ חילופים בין פתח לסגול בניקוד הפיוטים מופיעים במילים אלה: 'פִּשְׁעִי' (פעמיים: א: 3; ב: 21), 'אָמוּנִים' (א: 5); 'אֶעְזֹב';⁴⁰ 'בְּמָה נַעִים וּמָה טוֹב' (א: 21); 'וְשִׁכְלִי' (א: 27); 'שִׁבְכִל' (פיוט א, בנוסח הקבע בסוף הפיוט); 'בְּנִחַת' (ב: 4); 'נְאֻמִּים' (ב: 14); 'בְּאֻמַּת' (ב: 16); 'אֶכּוֹל' (ב: 20); 'שִׁכְלִי' (ב: 21); 'אֶל תְּרַאוּנִי' (ג: 4); 'שְׁאֲנִי' (ג: 4); 'נִעְצָרִים' (פעמיים: ג: 9, 17); 'עֲדַת' (ג: 17). קיום שווא לפני מ"ם מתועד בצורות אלה: 'מְתַעֲנִים' (פעמיים: א: 4, ב: 10); 'מָה טוֹב' (א: 21); 'מְמַשְׁלָה' (בקטעי התפילה בסוף כתב היד).⁴¹

בכינוי הנוכח ניקד המעתיק לרוב בסופית 'ך', על דרך לשון חכמים,⁴² וכך הוא בצורות 'עֵיךְ' (א: 19), 'שְׂאוּתְךָ' (ב: 14) ו'חֲסִדְךָ' (ב: 15). אמנם, במחרוזות שבהן חרוז דורש סגול

(תשנ"ב), עמ' 501–518; הנ"ל, 'מסורת ההגייה של קטעים ליטורגיים מהגניזה', מסורות, יב (תשס"ב), עמ' 187–207.

38 כידוע, ההבחנה הטברנית בין סגול לפתח אינה קיימת בהגייה הבלבית הצרופה, ועל כן מעתיקים בעלי הגייה בבלית מרבים להחליף סימנים אלה זה בזה בבואם לנקד בשיטה הטברנית. לדוגמאות של תופעה זו בקטעי הגניזה ראה: מורג, שם, עמ' 205; שרביט, העדר ניגוד, שם, עמ' 552; שרביט, ניקוד בבליטברני, שם, עמ' 121; שרביט, ניקודם של קטעי תפילה, שם, עמ' 503, 505, 510–507.

39 לקיום השווא בוי"ו החיבור לפני אותיות בומ"ף בניקוד הבלבלי, ראה: 'י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבלבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 1152. לדוגמאות של תופעה זו בקטעי הגניזה ראה: שם, עמ' 1153; שרביט, ניקוד בבליטברני, שם, עמ' 121; שרביט, ניקודם של קטעי תפילה, שם, עמ' 503, 508–509. צורה זו מופיעה בפיוט א בשרשרת הפסוקים של החטיבה השלישית, בתוך ציטוט ממלכים א' ו, ג. היקרות זו ראויה לציון מיוחד, שכן מדובר בהעתקה של פסוק שלם ולא בשיבוץ המופיע כחלק מפיוט. וכבר הצביע שרביט על כך שבהעתקות מן המקרא בניקוד הטברני היו גם מעתיקים בעלי הגייה בבלית נאמנים למסורת הלשונית של הטברנים (ראה: שרביט, ניקוד בבליטברני, שם, עמ' 119).

41 מאפיין נוסף הראוי לציון הוא קיום השורוק בתנועת ו לפני דגש. אכן, על פי רוב נהג המעתיק להשמיט את אם הקריאה בהברות סגורות ומודגשות, כפי שעולה מצורות אלה: תפלה (א: 15), תחנה (א: 15), אמצחה (א: 20), גדלתה (א: 22), רנתם (א: 31), הכפורים (ב: 5), צוה (ב: 18), תהלתו (ב: 23), תהלה (ג: 1), רנה (ג: 19), שלח (ג: 24), תהלה (בקטעי התפילה בסוף כתב היד). לעומת אלה, בכל ארבע ההיקרויות שבהן באה תנועת ו לפני דגש קיים המעתיק את השורוק ולא רשם קיבוץ במקומו: חוקי (א: 9), סגולת (ב: 19), סוכה (ג: 11), כולם (ג: 18). וכבר הסביר שרביט שבניקוד הבלבלי אין חילוק בין קיבוץ לבין שורוק, ועל כן מצויות סטיות רבות בשימוש בסימן הקיבוץ בכתבי היד המנוקדים בידי מעתיקים בעלי הגייה בבלית (ראה: שרביט, שם, עמ' 122, סעיף ד). ואולם, המעתיק שלנו לא נהג עקביות מלאה בהשמטת אמות קריאה לפני הדגש, ולצד הצורות שנמנו לעיל ישנם מספר מקומות שבהם הוא נהג להפך: עימם (א: 11), כיפור (ב: 11, 17), קידשו (ב: 19), עיני (ב: 21), ייתן (ב: 9), דיברה (ג: 4).

42 שיטת ניקוד זו נהוגה בטקסטים של לשון חכמים הן בניקוד הטברני הן בניקוד הבלבלי (ראה: 'י' קוטשר, 'לשון חז"ל', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, בעריכת מ' בר אשר, ירושלים תשל"ב, עמ' 19; ז' בן-חיים, 'צורת הכינויים החבורים -ך-, -ת-, -ה- במסורתיה של הלשון העברית', שם, עמ' 68–70; ייבין [לעיל], הערה [39], עמ' 749).

וקמץ נהג המעתיק בהתאם לכך.⁴³ יש לציין כי ניקודה של המילה 'לך' אינו עקבי בכתב היד: היא מופיע פעמיים בניקוד 'לך' (ב: 12, 16) ופעם בניקוד 'לך' (בתפילות שבעמוד האחרון).⁴⁴

ד. מוצאו של כתב היד

כתב היד שימש כנראה קהילה שישבה מחוץ לגבולות ארץ ישראל, שכן בתוך הפיוט לשמיני עצרת נזכר במפורש יום טוב שני של גלויות (ג: 9, 21), וקשה להניח שקהילה ארץ ישראלית תסכים לומר פיוט כזה. ואולם, מנהגי התפילה המשתקפים בכתב היד אינם חד משמעיים. מצד אחד, בקטעי התפילה שבסוף כתב היד מועתקת כאמור רשימה של מזמורים לימות החול, ושילובם של מזמורים אלה בתוך התפילה ידוע כמנהג בבלי מובהק.⁴⁵ מצד אחר, השפעת המנהג הארץ ישראלי ניכרת בביטוי 'אלהי דוד',⁴⁶ המשובץ בחתימת הברכה השלישית של שתיים מברכות המזון המפויטות.⁴⁷

43 כן במחרוזת אחת בפיוט א (טורים 8–11) ובשתי מחרוזות בפיוט ב (טורים 17–24), שבהן מילות החרוז מנוקדות כולן בסגול ובקמץ. אמנם, המניע לכך אינו חד משמעי. מצד אחד, כל אחת מן המחרוזות האלה מביאה סימנת מקראית המסיימת במילה המנוקדת במקרא בסגול ובקמץ ('לחמך' [א: 11; ב: 20], 'ייניך' [ב: 24]), וייתכן שצורות אלה קבעו את החרוז. ואכן, כבר הראו בן-חיים וייבין שכאשר מצוטטים מקראות בתוך טקסטים בתר מקראיים המנוקדים בניקוד הבבלי, הכינוי לנוכח נשאר בדרך כלל בניקודו המקראי (ראה: בן-חיים, שם, עמ' 70; ייבין, שם, עמ' 749). מצד אחר, מקצת מילות החרוז, לפחות בשתי המחרוזות בפיוט ב, הן צורות של ריבוי ('תמיך' [ב: 19], 'בְּעִינֶיךָ' [ב: 21]), והן מנוקדות בעל כורחן בסגול ובקמץ, הן בניקוד הטברני הן בניקוד הבבלי (ראה: קוטשר, שם, עמ' 19–20; בן-חיים, שם; ייבין, שם). ייתכן אפוא שצורות ריבוי אלה הן שהכריעו את הכף בניקוד מילות החרוז. ואולם בטורים 8–11 של פיוט א אין ביטחון גמור לגבי קיומה של צורת ריבוי בין מילות החרוז. אמנם בטור 9 מופיעה המילה 'קְיִמְךָ', וניתן לפרשה על דרך הריבוי 'חוקיך', אך לחילופין, ניתן להבין את המילה כצורת היחיד ולפרשה: 'בריתך' (ראה על כך להלן, הערה 51). זאת ועוד, בטור שלאחריו מופיעה הצורה 'טְיִמְךָ', המנוקדת לכאורה כריבוי של הערך 'טעם', אך ההקשר אינו מחייב צורת ריבוי, ועל פי מקורו של הביטוי בתהלים קיט, סו ('טוב טעם'), ניתן היה לנקדה כצורת יחיד. אכן, בטור הראשון של מחרוזת זו ניקד המעתיק כנראה תחילה 'עמך', ורק אחר כך תיקן ל'עמך' (א: 8), וכמדומה שהוא עצמו התלבט בדבר.

44 היקרות אחרונה זו היא בתוך ברכת השיר, בביטוי 'כי לך נאה'. הופעתה שם איננה צורת הפסק בשום אופן, ולא ברור מדוע הבחין המעתיק בין צורה זו לחברותיה.

45 אמנם רשימה זו מצויה במשנה, תמיד ז, ד, וידועה הייתה לבני ארץ ישראל, אך השימוש הליטורגי במזמורים אלה מתועד בסידורים בבליים בלבד. ראה: פליישר (לעיל, הערה 31), עמ' 163–164, והערה 16.

46 לאופי הארץ ישראלי של מטבע זה ראה: א' ארליך, 'לנוסחן הקדום של ברכת "בונה ירושלים" ו"ברכת דוד" בתפילה', פעמים, 78 (תשנ"ט), עמ' 23.

47 בפיוט הראשון הוא רשם: 'אלהי דוד הוא הבונה ברחמי את ירושלים אמן', ובפיוט השני: 'אלהי דוד הבונה ברחמי את ירושלים'. בפיוט השלישי מובאת החתימה ללא אזכור של דוד כלל.

אמנם ידוע לנו על קהילה אחת במצרים, היא קהילת השאמיים, שדבקה ככל האפשר במנהגים הארץ ישראליים אך עם הזמן החלה לאמץ את סדרי התפילה הבבליים,⁴⁸ ולכאורה היינו יכולים להסביר את חוסר האחידות במנהגי התפילה שבכתב היד שלנו בהנחה ששימש קהילה מעין זו. ואולם בכתב היד ישנו סממן בבלי נוסף – ההגייה הבבליה המשתקפת בניקוד, כפי שתיארנו בסעיף הקודם. לעומת מנהגי התפילה, הניתנים לשינוי בקלות יחסית, ההגייה היא תופעה מושרשת, וקשה להניח שקהילה ארץ ישראלית 'אתאמץ' הגייה בבליה. על כן נראה שמוצאו של כתב היד הוא בקהילה בבליה, אך מכיוון שהמנהג לומר ברכות מזון מפויטות הוא מנהג ארץ ישראלית בעיקרו,⁴⁹ הושפעו נוסחי הקבע של קהילות בבליה מן המטבעות הארץ ישראליות.⁵⁰

ה. האם פייטן אחד חיבר את שלושת הפיוטים?

שלושת הפיוטים המועתקים בכ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 D שונים זה מזה בתבניתם ולכאורה אין לייחס להם מקור משותף. ואולם, ישנם מספר מאפיינים ייחודיים המאחדים אותם, ועל כן יש לשקול את האפשרות ששלושת הפיוטים נתחברו בידי פייטן אחד.

נתייחס תחילה למילים ולביטויים מיוחדים המשותפים לפיוטים השונים. ראשית, יש לציין את המילה 'קְיָמִיד', המופיעה בשניים מן הפיוטים שלפנינו (א: 9; ב: 18), ובשניהם היא חורזת עם הצורות 'עֲמָד' ו'לְחַמָּד'. הצורה 'קְיָמִיד' נגזרת משם העצם הארמי 'קַיִם',⁵¹

48 על קהילת השאמיים ועל התהליכים שהובילו אותה לאמץ את סדרי התפילה הבבליים, ראה: ע' פליישר, 'לסדרי התפילה בבית הכנסת של בני ארץ-ישראל בפוסטאט בראשית המאה השלוש עשרה', אסופות, ז (תשנ"ג), עמ' ריז-רמד.

49 ברכות המזון המפויטות הן חלק בלתי נפרד ממסורת הפייטנות הארץ ישראלית, ורבים מגדולי פייטני ארץ ישראל חיברו פיוטים מסוג זה, כגון יוסי בן יוסי (ראה: ע' פליישר, 'שרידים נוספים מקובצי תפילה ארץ ישראליים מן הגניזה', קבץ על יד, טו [תשס"א], עמ' 17-18), ר' אלעזר ברבי קליר (ראה: הרבמן [לעיל, הערה 2], עמ' נד-נו, קד) ור' פינחס הכהן (ראה: אליצור [לעיל, הערה 23], עמ' 737-739, 749-751). לתופעה דומה בקהילות אשכנז, שנוסחי קבע ארץ ישראליים שימשו אצלן בתפילות שבהן נאמרו פיוטים ארץ ישראליים, ראה: ע' פליישר, 'תפילה ופיוט במחזור וורמיישא', מחזור וורמייזא – כך המבואות, בעריכת מ' בית אריה, ואדווז תשמ"ו, עמ' מח.

51 למילה ארמית זו יש שדה סמנטי נרחב והיא משמשת בתרגומים הארמיים כתרגומן של מילים עבריות אחדות: (1) ברית (השווה למשל: בראשית טו, יח); (2) חוק, חוקה (במיוחד בצורות 'חוק עולם' ו'חוקת עולם'; השווה למשל: שמות ל, כא; יב, יד. במובן זה מופיעה המילה גם בארמית המקראית [ראה: דניאל ו, ח טז]); (3) שבועה, נדר (השווה למשל: בראשית כח, כ; במדבר ל, ג). בפיוטים שלפנינו המילה מתפרשת בפשטות במובן של 'ברית' (=תורה), וכך פירשתיה בביאור הפיוטים. ואולם שני הפיוטים המביאים מילה זו עוסקים ביום הכיפורים, ובמקרא מצאנו מקומות אחדים שבהם נקראות מצוות יום הכיפורים 'חוקת עולם', ותרגומן: 'קיים עלם' (ויקרא טז, כט, לא, לד; כג, לא). על כן, אין זה רחוק להציע שבצורה 'קיימ'ד'

והשימוש בצורה זו בפיוט הקדום נדיר במיוחד.⁵² על כן, הופעתה הכפולה יש בה כדי להצביע על זיקה בין שני הפיוטים.

נוסף על כך, הן בפיוט א הן בפיוט ב מופיע הביטוי 'צמים ומתענים', המתאר את ישראל הצמים ביום הכיפורים (א: 4; ב: 10). אמנם, ביטוי זה מופיע כבר בשבעתא 'איכה אבן מעמסה' המיוחסת מספק ליניי,⁵³ ואף במספר פיוטים נוספים,⁵⁴ אך עדיין אין הוא בבחינת חזון נפרץ בפיוט הקדום, והופעתו בשני פיוטים סמוכים בכתב היד יכולה אולי ללמד על זיקה ביניהם.

כמו כן, יש להשוות את הטור שבו מופיע הביטוי בפיוט א ('טוֹבִים צָמִים וּמְתַעֲנִים' [א: 4]) לטור מקביל המופיע בפיוט השלישי (המיועד לשמיני עצרת): 'טוֹבִים נַעְצָרִים שְׁנֵי יָמִים' (ג: 9). בכל אחד מן הטורים הללו מופיע הכינוי 'טובים' לעם ישראל, ולאחריו בא תיאור של מעשי העם באותו יום: ביום הכיפורים הם צמים ומתענים ואילו בשמיני עצרת הם 'נעצרים'.

מאפיין נוסף המשותף לפיוט ב ולפיוט ג הוא דרך שילובם של המקראות משרשרות הפסוקים בתוך הפיוטים. מחברי ברכות המזון המפויטות רומזים בדרך כלל לפסוקים הפותחים את שרשרות הפסוקים בטורים הסמוכים להן. ואולם בפיוטים שלפנינו מצאנו מהלך מורכב יותר. כך, דרך משל, בחטיבה השנייה של פיוט ג, הכוללת שתי מחרוזות,

כיוון הפייטן להוראה של 'מצווה', ואולי מצוות יום הכיפורים דווקא. וכך, בפיוט א ניתן לפרש את הביטוי 'נוֹצְרֵי חוֹקֵי קְיָמָי' (א: 9) על שומרי מצוות היום (ולפי פירוש זה הביטוי 'חוקי קימאי' הוא סמיכות הנרדפים, הכוללת בתוכה מילה ותרגומה, כפירושו של רצהבי [לעיל, הערה 13], עמ' 1088. לתופעה זו בכלל ראה: ש' אליצור, קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 82, הערה 226). כמו כן, בהתייחסו לכפרה הניתנת ביום זה, כתב הפייטן של פיוט ב: 'צְנֹה לְעוֹלָם אוֹתוֹ בְּקִימָי' (ב: 18). אמנם תחילת טור זה היא פתיחה מקראית מתהלים קיא, ט, ובהמשך הפסוק מוזכרת ה'ברית' במפורש. ואולם לאור השימוש הרב במילה 'קיים' בתרגומים העוסקים במצוות יום הכיפורים, ייתכן שגם בטור זה כיוון הפייטן למצוות היום. לפי הצעה זו יש לפרש את הטור: הקב"ה ציווה על יום הכיפורים בחוקים שבתורתו. יש לציין עוד כי בשני המקומות מופיעה יו"ד כחלק מכינוי הנוכח, ולכאורה היא מורה שיש כאן צורת ריבוי, ואז יש להעדיף את הפירוש 'מצוותיך' (שכן קשה להלום כאן צורת ריבוי של 'ברית'), אם כי המעתיק לא תמיד דייק בעניין זה. למשל, בטור 24, הוא רשם את הצורה 'ייניך', אף על פי שמדובר בצורת היחיד של 'יני' (בצורת הפסק).

52 על פי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, ערך זה מותעד בספרות הפיוט חמש פעמים בלבד. השווה למשל: 'בְּלִי לְשִׁכּוּחַ בְּרִית קְיָמוֹ', בסילוק של שלמה סולימן לשבועות (ראה: ע' הכהן, קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד, ב, עמ' 188).

53 מ' זולאי, פיוטי יניי, ברלן תחר"ק, עמ' שח, טור ה. כמובן, בפיוט זה מתייחס הביטוי לצמים בתשעה באב.

54 השווה למשל ב'ה אומר אימתה', קדושתא קלירית לנעילה המתחילה: 'השער הנפתח לבאי סיפו להתקרב /

וצמים ומתענים מערב ועד ערב' (ראה: I. Elbogen, 'Kalir Studien', *Hebrew Union College* (Annual, 4 [1927], p. 413).

מתחילה שרשרת הפסוקים בפסוק 'ויכלו את הימים והיה ביום השמיני והלאה' (יחזקאל מג, כז). היינו מצפים אפוא לשילוב לשון הפסוק בסוף המחרוזת השנייה, אך הפייטן לא הסתפק בכך: הוא חילק את הפסוק לשניים ושילב חלק אחד שלו בסוף כל אחת מן המחרוזות. וכך, המחרוזת הראשונה מסיימת 'לעתיד לבוא ויכלו את הימים', ואילו המחרוזת השנייה מסיימת 'עוד והיה מיום השמיני והלאה'. תופעה זוהי אנו מוצאים בפיוט ב, בחטיבתו השלישית, שחלקים מקהלת ט, ז משולבים בה בסופן של שתי מחרוזות החטיבה.⁵⁵ מהלך זה אינו שכיח בברכות המזון המפויטות ויש בו כדי להצביע על מוצא משותף של שני הפיוטים.

לבסוף, יש לציין כי הן פיוט ב הן פיוט ג משקפים את מוצאו הבללי של הפייטן. בפיוט השני כתב הפייטן: 'ברוך שהבדילנו מן התועים' (ב: 2). צירוף זה שאוב מסוף תפילת 'ובא לציון', תפילה בבליית שאינה מופיעה בסדרי תפילה ארץ ישראלים.⁵⁶ השפעה בבליית זו עולה בקנה אחד עם האזכורים המפורשים של יום טוב שני של גלויות בפיוט השלישי (ג: 9, 21), המעידים גם הם שמקום מושבו של הפייטן היה מחוץ לארץ ישראל.⁵⁷ אמנם, התופעות שנזכרו כאן אינן חד משמעיות, ואף אחת מהן כשלעצמה אינה חזקה דיה כדי להעיד על זיקה ברורה בין הפיוטים. ואולם, אם נצרף אותן יחד נוכל להציע שאכן שלושת הפיוטים המועתקים זה ליד זה בכתב היד הם פרי עטו של פייטן אחד.⁵⁸

55 החטיבה השנייה של פיוט ב ראויה גם היא לציין בהקשר זה, שכן גם בה מובאת תחילת הפסוק שבשרשרת הפסוקים (דברים ו, יג) בסוף המחרוזת הראשונה ('את יי אלהיך תירא'). ואולם, בסוף המחרוזת השנייה אין אנחנו מוצאים אלא רמז בלבד לפסוק, במילה 'לעבוד' (ב: 16).

56 למוצאו הבללי של 'ובא לציון' ראה: ע' פליישר, 'קדושת העמידה (ושאר הקדושות): היבטים היסטוריים ליטורגיים ואידאולוגיים', תרביץ, סז (תשנ"ח), עמ' 347-350. אמנם, יש לציין כי באותו פיוט השתמש הפייטן בביטוי 'שאותך ביראה נעבד' (ב: 14), המוכר כמטבע חיתום ארץ ישראלי. ואולם כבר הראה א' ארליך שמטבע זה האריך ימים גם בקהילות בבל (ראה: א' ארליך, 'לחקר נוסחה הקדום של תפילת העמידה – ברכת העבודה', מקומראן עד קהיר: מחקרים בתולדות התפילה, בעריכת י' תבורי, ירושלים תשנ"ט, עמ' לד-לח). ואכן, אפילו בסידור רס"ג ניתן לזהות עקבות לחתימה זו (ראה: סדור רב סעדיה גאון [לעיל, הערה 19], עמ' ה, שורה 9; וראה דיון אצל ארליך, שם, הערה 59, ובספרות המובאת במחקרו).

57 מנהג בבלי נוסף המשתקף בפיוט ג הוא הקריאה החד-שנתית. בפיוט זה, שנועד לשמיני עצרת, כתב הפייטן: 'סיום התורה בשמחה והנאה' (ג: 15). צירוף זה מתאים רק לקהילות שנהגו לקרוא בתורה על פי המחזור החד-שנתי ולחגוג את סיום התורה בכל שנה ושנה יחד עם שמיני עצרת. שיטת קריאה זו צוינה בספר החילוקים כמנהג בבלי, לעומת שיטת הקריאה התלת-שנתית של בני ארץ ישראל (ראה: מ' מרגליות, החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, ירושלים תרצ"ח, עמ' 88). ואולם, כפי שהראה פליישר, שיטת הקריאה החד-שנתית נהגה גם במקצת קהילותיה של ארץ ישראל (ראה: ע' פליישר, 'קריאה חד-שנתית ותלת-שנתית בתורה בבית הכנסת הקדום', תרביץ, סא [תשנ"ב], עמ' 38-40). על כן אין מנהג זה כשלעצמו מעיד בהכרח על מוצא בבלי.

58 אמנם, רק אחד משלושת הפיוטים מביא חטיבת שיר כנגד הברכה הרביעית בברכת המזון. ברם, באופן

ו. ייעוד הפיוטים

נפנה עתה לברר את שאלת ייעודן של ברכות המזון המפויטות ליום הכיפורים המועתקות בכתב היד. כאמור, מטרתן של יצירות אלה אינה מובנת מאליה, שכן יום הכיפורים הוא יום צום ואילו פיוטים אלה חותמים סעודה. לאור קושי זה העלה שניאורסהאן שלוש אפשרויות לייעודם של הפיוטים הללו: הם שימשו לסעודת ערב יום הכיפורים, לסעודת מוצאי יום הכיפורים או לסעודה ביום הכיפורים עצמו למי שאינו יכול לצום.⁵⁹

לגבי הפיוט השני ביקש רצהבי להכריע את הכף לאפשרות הראשונה, על פי הכותרת הרשומה לפניו בכתב היד. את תחילת הכותרת פענח רצהבי 'יום גדת אלכפור' (=יום סעודת כיפור), ומן המילה 'יום' הסיק שמדובר בסעודה שלפני הצום. ואולם, כפי שנראה להלן, ראייה זו אינה ראייה, שכן בדיקת צילומים חדשים של כתב היד אינה מאפשרת פענוח זה של הכותרת.⁶⁰ אמנם, בהיעדר סימנים המורים על ייעוד אחר, קביעתו של רצהבי היא הסבירה ביותר, שכן ידוע לנו על ברכת מזון מפויטת אחרת שנכתבה לסעודה זו.⁶¹

ואולם, לאחר גילוי העמודים החסרים מן המיקרופילם, המשלימים את המשך הפיוט, ניתנה בידינו הוכחה חזקה המטה את הכף לכך שהפיוט יועד לסעודת מוצאי יום הכיפורים

כללי אין אחידות בעניין זה בברכות המזון המפויטות, ולצד יצירות הכוללות ארבע חטיבות ישנן יצירות רבות המשמיטות את החטיבה הרביעית (ראה לעיל, הערה 14). אם נכונה השערתנו, ששלושת הפיוטים חוברו בידי פייטן אחד, היינו מצפים לעקביות במאפיין בסיסי זה. אין בידי לענות באופן נחרץ על שאלה זו, אך ראוי לציין שבחטיבה הרביעית המובאת בפיוט הראשון אין אנו מוצאים ולו אזכור מפורש אחד למהותו של היום. לעומת שלוש החטיבות הראשונות של הפיוט, המזכירות תענית וכפרה בכל מחרוזת ומחרוזת, אין בחטיבה הרביעית כל אזכור לכך. ניתן אמנם להצביע על כמה רמיזות קלות לימים הנוראים, כגון הבקשה 'זְכְּרֵנוּ זְכָרוֹן טוֹב' (א: 25), או רמז לתפילות היום בטור האחרון ('לְשִׁמוֹעַ אֶל רְנָתָם בְּטוֹב' [א: 31]), אך ביטויים אלה אינם שייכים באופן בלעדי ליום הכיפורים. אף ניתן להצביע על כמה ביטויים המשותפים לחטיבה זו ולחטיבה שלפניה (הפייטן מזכיר את ה'רְנָה' של העם הן בטור 14 הן בטור 31; כמו כן יש להשוות את הטור 'כִּי רָצָה בָּם אֵל הַטּוֹב' [א: 30] לנאמר בחטיבה השלישית: 'שִׁדְי רֹצְחָ בָּם' [א: 17]). קשרים לשוניים אלה מאשרים כנראה שהחטיבה הרביעית אכן נכתבה בכוננת מכוון כדי ללוות פיוט זה. ואולם, חטיבה זו לשלעצמה יכולה לשמש לכל עת, והיא אף בנויה לפי אקרוסטיכון אלפביתי עצמאי ואינה תלויה מבחינה תבניתית בחטיבות שלפניה. על כן, יש מקום לשער שהפייטן ביקש ליצור חטיבה רביעית אחת שתשמש אותו בכל פיוטיו, ולשם כך הקפיד לחברה במתכונת כללית ככל האפשר, כדי לאפשר לה 'לנדוד' בין פיוט לפיוט.

59 שניאורסהאן (לעיל, הערה 5), עמ' 747.

60 ראה על כך להלן, בסעיף הבא.

61 הכוונה היא לפיוט 'אז בערב יום הכיפורים', הנזכר לעיל, סעיף א, והמעיד על עצמו כבר במילותיו הראשונות שנועד לשמש בסעודת ערב יום הכיפורים.

דווקא. הוכחה זו מצויה בחטיבה השלישית של הפיוט, המיוסדת על קהלת ט, ז: 'לך אלל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך'. הפסוק מצוטט בשתי מחרוזות החטיבה (ב: 20, 24), והוא מובא אחר כך בשרשרת הפסוקים. על פי המדרש, לאחר הצום יוצאת בת קול ואומרת פסוק זה כדי להכריז על הכפרה,⁶² והופעת הפסוק בפיוט שלנו מלמדת על כך שהפיוט נועד להיאמר בסיומו של היום. קביעה זו עולה בקנה אחד עם ציטוטים של הפסוק בפיוטים אחרים מן הפייטנות הקדומה: חלקי הפסוק משמשים סיומות מתחלפות בהשלמת קרובה קלירית לנעילה, הנאמרת סמוך לסיום הצום;⁶³ והוא נמצא גם בקרובה קלירית לסוכות, המתארת את הכפרה שזכו לה ישראל זה לא מכבר.⁶⁴ לאור זאת נראה שיש לשייך את הפסוק למעמד המתקיים בסוף יום הכיפורים או לאחריו, ובכך מתחזקת קביעתנו שהפיוט נועד לסעודת מוצאי יום הכיפורים.

אכן, אופיו הכללי של הפיוט תומך גם הוא במסקנה זו. אף שהפיוט עוסק בסליחה ובכפרה, הרי בקשות לכפרה נעדרות ממנו לחלוטין. במקום זאת הפייטן מתחיל בהודאה ('אוֹדָה אֵלֵי מְכַפֵּר פְּשָׁעִים' [ב: 1]),⁶⁵ ובהמשך הוא מתייחס אל כפרת העוונות כאל מצב קיים, ולא כאל דבר שעבורו צריך להתחנן ('וְצַדִּיקְתּוֹ מְכַפֵּרֵת עֲוֹנוֹת וְזִדּוֹנוֹת' [ב: 6]; 'כִּחַ פִּיפּוֹר סְלִיחָה וְכִפְרָה' [ב: 11]).⁶⁶ ייחודיותה של גישה זו בולטת על רקע ההשוואה לפיוט 'אז בערב יום כפורים', שנועד כאמור לסעודה שלפני הצום. בפיוט זה ישנה בקשה מפורשת לכפרה ('סֶלַח נָא לָהֶם עֲוֹנֵם' [ד: 15]), מלבד שלושה אזכורים בלשון עתיד הנוטים גם הם להתפרש כבקשות ('גַּם עֲוֹנֵם וּפְשָׁעֵם יִהְיוּ מְכֻפָּרִים' [ד: 3]; 'טִינוֹף פְּשָׁעֵיהֶם הַיּוֹם יוֹסֵר' [ד: 9]; 'מַעַת יְכַוֵּר לָהֶם עֲוֹנֵם' [ד: 13]). בקשות אלה מתאימות כמובן לפיוט

62 קהלת רבה ט, ז. אמנם גם בתנחומא בובר (פרשת שלח, הוספה יז, עמ' מב) נדרש הפסוק על כפרה ביום הכיפורים, אך במדרש זה מדובר במקרה המיוחד של חוגגי חנוכת המקדש בימי שלמה.

63 מדובר בפיוט האחרון בהשלמת קרובה זו, המתחיל 'אגודה ובך בטוחה'; ראה: אלבוגן (לעיל, הערה 54), עמ' 430–431.

64 'ארחץ בנקיון כפות', טורים 3–5: 'הן מְבַעֲשֹׁר חֲקָקֵי לְחַיִּים / וְהוֹדִיעֵנִי אֲרַח חַיִּים... טְרַחֵי נְשָׂא וְשֵׁת לִי סְלִיחָה / יִצְתָה בַת קוֹל לְךָ אֶלְל בְּשִׁמְחָה' (ד' גולדשמידט וי' פרנקל [מהדירים], מחזור סוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א, עמ' 111–112). הפייטן רומז כאן למדרש שזכר למעלה ולפיו בת קול יוצאת בסוף הצום ואומרת פסוק זה.

65 ביטוי נוסף של הודאה מופיע בהמשך הפיוט ('לְהוֹדוֹת לְךָ וְלַעֲבוֹד' [ב: 16]), אך טור זה הוא סופה של החטיבה השנייה, וניתן לטעון שהפייטן הושפע כאן מדרישת התלמוד לסיים את הברכה בלשון של הודאה (בבלי, ברכות מט ע"א).

66 דוגמאות נוספות לגישה זו: 'פְּדוֹת וְכֹפֵר כִּיפּוֹר לְעַמְּךָ / צְוֶה לְעוֹלָם אוֹתוֹ בְּקִמְיָךְ' (ב: 17–18); 'תְּהַלְתּוֹ עֲבוֹר עַל פְּשַׁע תְּמוֹנֶיךָ' (ב: 23).

הנאמר לפני הצום, ולעומת זאת אין הן שייכות כלל וכלל לסיום הצום, שבו נותר רק
ההודות על הכפרה שזכו לה ישראל.

לאור הבחנה זו נחזור לפיוט הראשון בכתב היד שלנו ונבחן את ייעודו. פיוט זה
קטוע בתחילתו, ובחטיבות שנשארו אין לכאורה סימנים מובהקים המלמדים על ייעוד
מסוים.⁶⁷ ואולם, קיימת בפיוט בקשה מפורשת לכפרה ('תְּכַפֵּר עַל כָּל חוּבָם' [א: 18]),⁶⁸
ועל פי האמור לעיל, הימצאותה של בקשה זו שוללת את האפשרות שהפיוט נועד לסעודה
שלאחר הצום.

נוסף על כך, בפיוט מופיע הביטוי 'הַיּוֹם תִּישַׁע' (א: 1),⁶⁹ המוסיף ראייה לכך שהפיוט
לא נועד למוצאי יום הכיפורים, שכן לאחר סיום הצום כבר אין צורך לדבר על הציפיות
מן 'היום' המיוחד.⁷⁰ לכאורה, השימוש במילה 'היום' יכול לתמוך באפשרות השלישית
שמביא שניאורסהאן, שהפיוט נועד להיאמר ביום הכיפורים עצמו, מפי אדם שאינו יכול
לצום. ואולם אין כל רמז בתוך הפיוט למצב מיוחד זה; אדרבה, יש בו מספר ביטויים
שאינם מתאימים לאדם האוכל בעל כורחו ביום הכיפורים. ראשית, נמצאת בו פנייה
קיבוצית לכלל הסועדים ('יְיָ וְיָרְכוּ וְנִזְמְנִים' [א: 6]), המלמדת על כך שהפיוט לא נועד ליחיד
הסועד לבדו אלא לסעודה ציבורית רבת משתתפים, וקשה להניח שהתקיימו סעודות
כאלה ביום הכיפורים עצמו. שנית, הפיוט מרבה לכנות את ישראל על פי תעניתם: 'צמים
ומתענים' (א: 4), 'רעיבי עמך' (א: 8) ו'נפש נענה' (א: 13). אזכורים תדירים אלה של הקהל
הצם רק יזרו מלח על פצעיו של אדם שנאלץ לאכול ביום הכיפורים, ואם זהו ייעודו

67 אמנם בטור 30 מופיע הביטוי 'כִּי רָצָה בָּם', אך אין כוחו של צירוף זה דומה לכוחו של הפסוק 'כי כבר
רצה האלהים את מעשיך', המובא בפיוט השני. כאמור לעיל, הפסוק בקהלת נתפס הן במדרש הן במסורת
הפיוט כביטוי לכפרה ביום הכיפורים, אך אין בביטוי 'כִּי רָצָה בָּם' לבדו כדי לרמוז לפסוק בקהלת; אדרבה,
נראה יותר שהוא קשור לתהלים קמט, ד: 'כי רוצה ה' בעמו', ובפסוק זה אין כל רמזיה לכפרה או לחנינה.

68 אמנם טור זה נמצא בחטיבה השלישית של הפיוט, בסמוך לבקשה לבניית ירושלים, והמחרוזת שלפניו
עוסקת בגאולה העתידה, אך מתחילת מחרוזת זו ('שָׁבִים בְּכָל לְבָב' [א: 16]) נראה שאכן הכוונה היא
בעיקר לתמלללים הנוכחים בתפילה ולכפרה הצפויה להם ביום הכיפורים. על כן, נראה שיש לפרש באופן
הבא את רצף הבקשות שבטורים 18–19: תכפר על עוונות העם ובעקבות זאת תוכל לחזור לשכון בעירך.

69 קריאת המילה 'היום' מסופקת במקצת: המילה נמצאת בפניה בלוייה בעמוד הראשון של כתב היד, ובאות
הראשונה שרדה רק גופה של הה"א, בלי רגלה השמאלית. ברם, שאר המילה ('יום') די ברור בכתב היד
(כולל החולם מעל לוי"ו, והמ"ם הארוכה הטיפוסית למעתיק זה). משום כך אי אפשר לקרוא את האות
הראשונה רי"ש או דל"ת, ועל כורחנו נאחזנו סבורים שיש לשחזר את האות ה"א בתחילת המילה. נוסף
על כך, מתחת לאות זו ניתן להבחין בשרידי פתח, וממצא זה עולה בקנה אחד עם קריאתנו.

70 הציפייה הכלולה במילים 'היום תישע' אינה מוגדרת כל צורכה, בשל הליקוי בתחילת הטור, אך ניתן
לשער כי הפייטן מצפה שהקב"ה יפנה לתפילות הקהל (המילה 'תישע' נגזרת מן השורש 'שעה', בקיצור
פייטני רגיל).

של הפיוט אזי קשה להניח שהפייטן יבחר בצירופים אלה. על כן, דומה שאין לקבוע את ייעודו של הפיוט לסעודה ביום הכיפורים עצמו, ונראה שהביטוי 'היום תישע' מעיד על ציפייה ליום הכיפורים המתקרב ובא. למעשה, שימוש זה במילה 'היום' מתועד כבר בברכת המזון המפויטת 'אז בערב יום הכיפורים'. גם שם מנסח הפייטן את בקשתו בלשון 'היום' ('טִינוּף פְּשָׁעֵיהֶם הַיּוֹם יוֹסֵר' [ד: 9]), אף על פי שהפיוט לא נועד ליום הכיפורים עצמו אלא לסעודה שלפניו.

מכל האמור לעיל נראה שהפיוט הראשון נועד לסעודת ערב יום הכיפורים. כפי שהראינו, תוכן הפיוט אינו מתאים לסעודה במוצאי יום הכיפורים או ביום הכיפורים עצמו, ואילו אמירתו בסעודת ערב יום הכיפורים עולה בקנה אחד עם הבקשה למחילה ועם הביטוי 'היום תישע'. לאמיתו של דבר, מיקומו של הפיוט בכתב היד מתאים גם הוא לכך. בדרך כלל הקפידו מעתיקי הגניזה על סדר הגיוני בהעתיקותיהם, וסדרות של ברכות מזון מפויטות מובאות לרוב על פי סדר כרונולוגי שימושי. ואכן, על פי מסקנתנו כאן, שתי ברכות המזון המפויטות ליום הכיפורים מובאות בכתב היד על פי סדרן ההגיוני: תחילה ברכת מזון מפויטת לסעודת ערב יום הכיפורים ולאחריה ברכת מזון מפויטת לסעודת מוצאי הצום.

ז. כותרות הפיוטים

מאמצים רבים נעשו לפענח את הכותרת שנרשמה לפני הפיוט השני. בפרסום הראשון של כתב היד העתיק שניאורסהאן: '[א]יזה גנאית אלכפור תב[א]רך [ו]ליס לראי', והוא תרגם את המשפט כך: 'עוד זמר (=פיוט) של כיפור תברך ולא מדעתי'.⁷¹ לאחר מכן העיר רצהבי שהכותרת 'לא נתפענחה כיאות' והציע פענוח חלופי: 'יום גדאת אלכפור תברך אליס לראי'; ולפי תרגומו: 'יום סעודת כיפור תברך אלהים'.⁷²

נתייחס תחילה לחציו השני של המשפט. מילים אלה כתובות בכתב היד בצפיפות רבה,⁷³ והדבר מקשה על פענוחן. ואולם, על פי מנהגו של המעתיק בתחילת הפיוט הבא (ממצא שלא עמד לפני שניאורסהאן או לפני רצהבי), מתברר שתיבות אלה אינן חלק מן

71 שניאורסהאן (לעיל, הערה 5), עמ' 749.

72 רצהבי (לעיל, הערה 13), עמ' 1088. שלוש הנקודות מופיעות בתרגום של רצהבי, שהניח את המילה האחרונה ללא תרגום. כאמור לעיל, פענוח זה הוא שהוביל את רצהבי לקבוע את ייעודו של הפיוט לערב יום הכיפורים.

73 המעתיק ביקש כנראה לסיים את כתיבתן של תיבות אלה עד סוף השורה כדי להתחיל את הפיוט בתחילת השורה הבאה.

הכתרת של הפיוט והן נועדו לציין לנוסחי קבע הנאמרים לפני הפיוט דווקא. בתחילת הפיוט השלישי רשם המעתיק באופן ברור: 'נברך אלי מלך העולם',⁷⁴ כלומר: יש לומר מ'נברך' ועד⁷⁵ 'מלך העולם'. הכוונה היא לברכת הזימון (המתחילה במילה 'נברך') ולנוסח של תחילת הברכה ('ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם').⁷⁶ אופן זה של ציון פסקאות הפתיחה אינו רגיל בקטעי הגניזה, אך לאור הופעתו בפיוט השלישי, סביר שיש לפענח בדרך זו גם את התיבות הצפופות שלפני הפיוט השני. על כן התיבות שפענחו המהדירים הקודמים, 'תב[א]ר[ך] ו[א]ל[י]ס לראי' או 'תברך אלים לראי', אינן אלא הפורמולה: 'נברך אלי מלך העולם'.⁷⁷

אם כן, נותר לנו להתייחס למילים הכתובות לפני פורמולה ליטורגית זו. המהדירים הקודמים פענחו תיבות אלה: '[א]יזה גנאית אלכפור' או 'יום גדת אלכפור'. קריאות אלה אכן הלמו את הפענוח של המיקרופילם הבלוי והמטושטש. ואולם צילום חדש של כתב היד אינו מאפשר לא את הקריאה 'גנאית' ולא את הקריאה 'גדת', שכן מתברר שהאות שלאחר ה'ג' אינה אלא 'ב'. על כן נראה שיש לפענח את ההוראה: 'וואגבאת אלכפור',⁷⁸ כלומר: וחובות יום הכיפורים.

אמנם, גם לאחר פענוח זה אין כוונת המעתיק ברורה כל צורכה. כפי שהראינו לעיל,

74 לאחר המילה 'נברך' ישנו סימן הדומה לחציה הימני של האות 'ש'. ייתכן שסימן זה הוא מעין מילוי שורה (אמנם באמצע שורה), הבא להבדיל בין דבר אחד לחברו; לחילופין, ייתכן שהמעתיק התחיל לכתוב את המשך הזימון ('שאכלנו') והתחרט.

75 כדי לציין משמעות זו משתמש המעתיק במילה 'אלי', על דרך הערבית-היהודית. כך היא דרכו של המעתיק גם בקטעי התפילה שבסוף כתב היד; ראה לעיל, הערה 30 (ברצוני להודות לגב' ורד רזיאליק'רצ'מר שהעמידה אותי על כוונת המעתיק בעניין זה).

76 המעתיקים השמיטו בדרך כלל פסקאות פתיחה אלה בראשי הפיוטים, אך אמירתן נזכרת כבר בספרות התנאים כדרישה מחייבת (לזימון ראה: משנה, ברכות ז, ג; לנוסח פתיחת הברכה ראה: תוספתא, ברכות א, ט, מהדורת ליברמן, עמ' 3), ואין ספק שהן נאמרו גם בברכות המזון המפויטות. ואכן, ישנן בידינו העתקות של ברכות מזון מפויטות בהקשר ליטורגי מלא, המביאות גם את נוסח הזימון וגם את הנוסח של פתיחת הברכה (ראה: שמידמן [לעיל, הערה 1], עמ' 73, 75, 78, 82, 93, 97). עם זאת, אופן הזכרת הפסקאות בכתב היד שלנו הוא ייחודי בהחלט, שכן המעתיקים בוחרים בדרך כלל לרשום פסקאות אלה במלואן או להשמיטן לחלוטין. הפורמולה המובאת כאן אינה מתועדת עד עתה בשום כתב יד אחר והיא תקל עלינו באיתור קטעים נוספים שנכתבו בידי אותו המעתיק.

77 סיומה של המילה נקטע בסוף השורה והאות עי"ן בתיבה 'העולם' מופיעה בחלקה בלבד. תופעה זו אינה יחידה בכתב היד, ומצאנו מילים קטועות בסופי השורות גם במקומות נוספים (כגון המילה 'ביר[א]ה') [ב: 14]. אף יש לציין כי האות מ"ם בתחילת התיבה 'מלך' כתובה סמוך לסוף המילה שלפניה ('אלי'), ומיקום זה הטעה את המהדירים הקודמים וגרם להם לפענח אותה כמ"ם סופית או כסמ"ך, בעקבות הרווח שלאחריה. ואולם אין ספק שמדובר באות מ"ם, והמעתיק לא דייק במקומה.

78 אני מודה ליוסף ויצטום ולקריסטינה סילאג'י על עזרתם בפענוח תיבות אלה.

הפיוט השני נועד לסעודת מוצאי יום הכיפורים, וקשה להניח שמעתיק יכלול פיוט כזה בחובות יום הכיפורים. על כן, דומה שיש לשקול מחדש את תפקידה של אמירה זו. עד עכשיו הלכנו בעקבות ההנחה ההגיונית של המהדירים הקודמים שמדובר בכותרת לפיוט השני. ואולם, מילים אלה ממוקמות בין סוף הפיוט הראשון לבין תחילת הפיוט השני, ואין הכרח לשייכן לפיוט השני דווקא; אדרבה, יש מקום לשער שאין הן אלא סיומת של הפיוט הראשון. על פי מסקנתנו לעיל, הפיוט הראשון נועד להיאמר בסוף סעודת ערב יום הכיפורים, מיד לפני תחילת הצום. על כן ייתכן שבסוף הפיוט הראשון ראה המעתיק לנכון לכתוב 'וואגבאת אלכפור', שכן ממש בנקודה זו, עם סיום ברכת המזון של הסעודה המפסקת, מתחילות חובות היום.

ח. תפוצתן של ברכות המזון המפויטות ליום הכיפורים

לאור מסקנותינו כאן, מתברר ששרדו מתקופת הגניזה שתי ברכות מזון מפויטות לסעודת ערב יום הכיפורים וברכת מזון מפויטת אחת לסעודת מוצאי יום הכיפורים. פיוטים אלה הועתקו בשני כתבי יד: שניים בכ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 D ואחד בכ"י קימברידג' TS Ar. 37.89, שממנו פרסם רצהבי את הפיוט 'אז בערב יום הכיפורים'. שני הקטעים נכתבו בידי מעתיקים שונים, ומכאן שהשימוש בברכות מזון מפויטות ליום הכיפורים לא היה מנהג של יחידים. עם זאת, יש להדגיש שיצירות אלה אינן נפוצות בקטעי הגניזה. אכן, למועדים אחרים נמצאו ברכות מזון מפויטות רבות יותר. למשל, לחג הסוכות ישנן שבע יצירות פייטניות מסוג זה והן מועתקות בארבעה עשר כתבי יד; ולחג שמיני עצרת נתגלו שבע ברכות מזון מפויטות (ביניהן היצירה 'אתן הוד' הנדונה כאן) והן מועתקות בשישה עשר כתבי יד.⁷⁹ על כן, גם אם אין מדובר במנהג יחיד, מכלל מנהג נדיר לא יצאנו. לאור קביעה זו, מאלף להצביע על נקודת מפגש בין שני כתבי היד שהועתקו בהם ברכות מזון מפויטות ליום הכיפורים. כאמור לעיל, הניקוד בכתב היד שלנו משקף הגייה בבליית מובהקת. והנה, גם בכ"י קימברידג' TS Ar. 37.89 זיהה ש' שרביט עקבות של ההגייה הבבליית.⁸⁰ ניתן אפוא לשער שתפוצתן של ברכות המזון המפויטות בסעודות

79 כל היצירות הללו יראו אור בקרוב במהדורה מדעית בעבודת הדוקטור שלי, הנכתבת בהנחייתו של פרופ' אפרים חזן, אוניברסיטת בראילן.

80 שרביט, מסורת ההגייה (לעיל, הערה 37), עמ' 205–206. אמנם, קביעה זו של שרביט מבוססת על חילופים בין קמץ לחולם בכתב היד, וחילופים כאלה כמעט שאינם מתועדים בכתב היד שלנו (למקרה מסופק אחד ראה א: 6, ובביאור שם), אך כבר העלה שרביט את האפשרות שהגיית הקמץ לא הייתה אחידה בקהילות הבבלייות. ראה: שרביט, ניקוד בבליטברני (לעיל, הערה 37), עמ' 125, ובספרות המובאת שם.

יום הכיפורים הייתה מוגבלת לקהילות בבליות בלבד, ואילו המעתיקים הארץ ישראלים הסתייגו מן היצירות האלה ונמנעו מלכלול אותן בסידוריהם. ואולי משום כך מועט כל כך התייעוד בגניזה לברכות מזון מפויטות ליום הכיפורים. עם זאת, אי אפשר לקבוע מסמרות בדבר על פי שני כתבי יד בלבד, ויש לקוות שיתגלו בעתיד קטעי גניזה נוספים אשר ישפכו אור על סוגיה זו.

ט. הטקסטים

לפנינו שלוש ברכות המזון המפויטות המועתקות בכ"י הספרייה הבריטית Or. 9772 D. ניקוד הפיוטים בכתב היד תואר לעיל (סעיף ג), וכאן מנוקדים הפיוטים בניקוד הטברני הנורמטיבי, לנוחיות הקורא.

בנספח שלאחר שלושת הפיוטים מובאת מהדורה מחודשת של הפיוט 'אז בערב יום הכיפורים', על פי כ"י קימברידג' TS Ar. 37.89. מעתיקו של פיוט זה הרבה להחליף צורות סתומות בפתוחות ופתוחות בסתומות באותיות כמנפ"ץ;⁸¹ במקרים אלה הבאנו את האותיות בפנים כדן, ואת הצורות החריגות המתועדות בכתב היד רשמנו במדור שינויי הנוסח.

א. לסעודת ערב יום הכיפורים

[ו... הַיּוֹם תִּישַׁע
זְבִדְיִנּוּ שׁוֹבַע וְנִשְׁתַּעֲשַׁע
חֵי עוֹבֵר עַל פֶּשַׁע

ככ>תוב> מי אל כמוך נושא עון >ועבר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא> (מיכה ז, יח)

81 רצהבי (לעיל, הערה 3), עמ' 376, תיאר את מנהגו של המעתיק בעניין זה, ובתחילת הערה 29 אף הביא שתי דוגמאות לצורות שבהן משמשת האות כ"ף סופית באמצע מילה במקום כ"ף. ואולם, נראה שמדפיסי המאמר ראו צורות אלה כשיבושים גלויים ושלחו את ידם 'לתקן' את האות לקו"ף בשתי התיבות הרשומות שם. על כן הדוגמאות שפורסמו שם אינן משקפות את התופעה המתוארת.

1 היום: מוסב על יום הכיפורים הקרב ובא; לדין בשימוש זה במילה 'היום' ראה לעיל, סעיף ו. תישע: תשעה, תפנה. אמנם המושא אינו ברור בשל הליקוי בתחילת הטור, אך יש לשער כי מדובר בתפילות הקהל ובקשותיו. 2 זבד'ינו... ונשתעשע: תן לנו מזון לשובע ונשמח בו. לצירוף 'שובע ונשתעשע' השווה ישעיהו סו, יא-יב: 'למען תינקו ושבעתם... ועל ברכים תשעשעו'. 3 ח: הקב"ה. עובר על פשע: מוחל עוונות, על פי הפסוק המובא בסמוך.

ונא<מר> פותח את ידך <ומשביע לכל חי רצון> (תהלים קמה, טז)
ב<רוך> א<תה> יי הזן את הכל

טוֹבִים צְמִים וּמְתַעֲנִים
5 יִקְבְּלוּ שְׂכָר אַמוּנִים
כִּן יִבְרְכוּ נִזְמָנִים
לְהוֹדוֹת לְאֲדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים
מֵאֲכִיל רְעִיבֵי עֶמֶךָ
נוֹצְרֵי חֻקֵי קִימִיךָ
10 שְׂבָעִם מְטוֹב [ט]עֶמֶךָ
עֵימָם הֵלֵא פְרוֹס לְרַעַב לְחֶמֶךָ

ככ<תוב> הלא פרס לרעב לחמך <וענייך מרודים תביא בית כי תראה עלם וכסיתו
ומבשרך לא תתעלם> (ישעיהו נח, ז)
ונא<מר> ואכלת ושבעת <וברכת את יי אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך> (דברים ח, י)
ב<רוך> א<תה> יי על הארץ ועל המזון

פְּדָה נַפְשׁ נַעֲנָה
צִיּוֹן יִבְאוּ בְרָנָה
קָרַב קֶץ קָרִית חֲנָה
15 רְצָה כָּל תְּפִלָּה כָּל תַּחֲנָה

4 **טובים:** עם ישראל, אולי על פי במדבר כד, ה: 'מה טובו אהליך יעקב'. **צמים ומתעניינים:** למקומו של ביטוי זה בפיוט הקדום ראה לעיל, סעיף ה. 5 **יקבלו... אמונים:** שיעורו: עם ישראל ('אמונים') יקבלו את שכרם. 6 **יברכו נזמנים:** המשתתפים בזימון מברכים את הקב"ה (בברכת המזון הנוכחית). אף ניתן לנקד 'יברכו', ולפרש את הטורים: המוזמנים להודות להקב"ה יברכו ממנו, אך בכתב היד המילה מנוקדת בקמץ. אמנם, הניקוד בכתב היד משקף הגייה בבליית (ראה לעיל, סעיף ג), ובכתבי יד אחדים המנוקדים לפי הגייה זו יש תיעוד לחילופים של קמץ וחולם (שרביט, ניקוד בבליטברני [לעיל, הערה 37], עמ' 123-125), אך המעתיק שלנו הקפיד על הבחנה בין תנועות אלה לאורך כתב היד. 7 **להודות... האדונים:** השווה תהלים קלו, ג: 'הודו לאדני האדנים'. 8-9 **מאכיל... קימך:** אתה מספק מזון לרעבים שבעמך ולשומרי מצוות תורתך ('קימך') הוא 'בריתך' [=תורתך] על דרך הארמית; לפירוש חלופי לביטוי 'חוקי קימך', השווה לעיל, הערה 51. 10 **בטוב [ט]עמך:** בטעמך הטובים. לטורים 9-10 השווה: תהלים קיט, טו, המבטיח 'טוב טעם' לשומרי מצוות ה': 'טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמתית'. 11 **הלא... לחמך:** על פי הפסוק המובא בסמוך, השאוב מהפסרת יום הכיפורים (בהקשרו המקורי מתאר הפסוק את המעשים הנדרשים מן העם במסגרת הצום הראוי, אך כאן העניין מוסב על הקב"ה, הפורס לחם לעמו). 12 **פדה... נענה:** פדה את ישראל, המתעניינים לפניך ביום הכיפורים; והשווה בהמשך ההפסרה הנ"ל: 'ונפש נענה תשביע' (ישעיהו נח, י). 13 **ציון... בדנה:** על פי ישעיהו לה, י; נא, יא. 14 **קרב... חנה:** תחיש את מועד גאולת ירושלים ('קרית חנה'), על פי ישעיהו כט, א. 15 **כל... תחנה:** הלשון על פי מלכים א' ה, לח.

שְׁבִים בְּכָל לֵבָם
שְׁדֵי רוּצָה בָּם
תִּכְפַּר עַל כָּל חוּבָם
תִּבְנֶה עִירָךְ תִּשְׁכּוֹן בְּקִרְבָּם

ככ>תוב> ושכנתי בתוך עמי (!) ישראל ולא אעזוב את עמי ישראל (מלכים א' ו, יג)
ונא>מר> בונה ירושלים >יי נדחי ישראל יכנס< (תהלים קמז, ב)
שם אצמיח >קרן לדוד ערכתי נר למשיחי< (תהלים קלב, יז)
ב>רוך< א>תה> יי אלהי דוד הוא הבונה ברחמיו את ירושלים אמן

20 אֶל אִמְצַתָּה הַטּוֹב
בְּמָה נְעִים וַיְמָה טוֹב
גַּם גְּדֻלַּתָּה הַטּוֹב
דְּרַכְתָּה לָנוּ דְרָךְ טוֹב
הַנְּחַלְתָּנוּ הַחַיִּים וְהַטּוֹב
25 וְנִשְׁמַח בְּכָל הַטּוֹב
זְכְרִינוּ בְּזִכְרוֹן טוֹב
חֵן וְכְבוֹד וְשָׁקֶל טוֹב
טוֹב שֵׁם מְשָׁמֵן טוֹב
יַעֲשׂוּ שְׂמֵחָה בְּטוֹב
30 כִּי רָצָה בָּם אֵל הַטּוֹב
לְשִׁמוּעַ אֶל רְנָתָם בְּטוֹב

23 טוב] כתב תחילה הטוב ותיקן

17 שדי רוצה בם: השווה תהלים קמט, ד: 'כי רוצה ה' בעמו'. 18 חובם: חטאיהם. 20 אמצתה: חזקתה, הגברת. 21 במה... טוב: על פי תהלים קלג, א; ואולי מתכוון הפייטן ליושבים יחד בסעודה הנוכחית, על פי המשך הפסוק: 'שבת אחים גם יחד'. 23 דרכתה דרך טוב: סללת לנו את הדרך הנכונה; והשווה תהלים קז, ז: 'זידיכם בדרך ישרה'; משלי ד, יא: 'הדרכתך במעגלי ישר'. 25 ונשמח... הטוב: על פי דברים כו, יא: 'ושמחת בכל הטוב'. 26 זכרינו... טוב: על פי נוסח התפילה של הימים הנוראים (הביטוי מופיע הן בעמידת המוסף לראש השנה הן בתפילת 'אבינו מלכנו'). הפועל 'זכרינו' יורד כנראה גם לשני הטורים הבאים: זכרינו לחן וכבוד וכו', וזכרינו לשם טוב. 27 חן... ושכל טוב: ללשון השווה משלי ג, ד: 'צמצא חן ושכל טוב'; תהלים פד, יב: 'חן וכבוד יתן יי'. 28 טוב... טוב: קהלת ז, א. 29 יעשו שמחה: טור זה והבאים אחריו מוסבים כנראה על עם ישראל (הפייטן עובר מלשון מדברים ללשון נסתרים). 30 כי רצה בם: על פי תהלים קמט, ד: 'כי רוצה ה' בעמו'; והשווה לעיל, טור 17. 31 לשמוע אל רנתם: הלשון על פי מלכים א' ח, כח: 'לשמע אל הרנה ואל התפלה'.

אודה שמך יי כי טוב (תהלים נד, ח)

ברוך הטוב והמטיב הטוב לראשונים הוא ייטיב לאחרונים שבכל יום ויום הוא מטיב
עמנו גמלנו הוא יגמלנו חן וחסד [ו]רחמ[ים] וכל טוב וגו' <ומר>
כולכם ברוכים
וואגבאת אלכפור⁸²

ב. לסעודת מוצאי יום הכיפורים⁸³

נברך אלי מלך הע[ולם]⁸⁴

אֱלֹהֵי מִכְפָּר פְּשָׁעִים	אֹדָה
בָּרוּךְ שֶׁהִבְדִּילֵנוּ מִן הַתּוֹעִים	בְּסוּד
נִרְאֹתֵינוּ וּמוֹפְתֵינוּ יְדֹעִים	גְּדוּלִים
דְּבַרְךָ חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים	דְּרוּשִׁים

יּוֹם הַכְּפֹרִים לְתַנּוּת	הוֹד	5
מִכְפַּרְתָּ עֲוֹנוֹת וְזָדוֹנוֹת	וְצַדִּיקְתּוֹ	
בְּרַכְתָּ מְזוֹנוֹת וּמְמוֹנוֹת	זִיכָר	
יְכַלְכְּלֵם מְעֻנוֹת	חֲנוּן	

כך <תוב> ועבדתם את יי אלהיכם <וברך את לחמך ואת מימך והסרת מחלה מקרבך>
(שמות כג, כה)

פתיחות מקראיות מספר תהלים פרק קיא. 1 אודה... פשעים: אודה להקב"ה; והוא מקביל לנמצא בפתיחת תהלים קיא: 'אודה יי'. 2 ברוך... התועים: הביטוי לקוח מסוף תפילת 'ובא לציון'. מתבקש כאן כינוי לישראל, על דרך תהלים קיא, א: 'בסוד ישרים ועדה', וכנראה יש לפרש את הטור: בקהל האומרים 'ברוך... התועים' בכל יום. 3 גדולים... ידועים: הטור מקביל על פי עניינו לתהלים קיא, ב: 'גדלים מעשי יי'. לצירוף הלשונות בטור זה השווה דברים ד, לד: 'באתת ובמופתים... ובמוראים גדלים'; שם י, כא: 'אשר עשה אתך את הגדלת ואת הנוראת'. 4 דברי... נשמעים: המליצה על פי קהלת ט, יז, אך מקומו של הטור ברצף המחרוזת אינו ברור. ואולי ביקש הפייטן להנגיד את נוראות ה', הידועות לכול, לדברי המדרש על החכמים ('דרושים') הנשמעים אך בנחת. 5 הוד... לתנות: לספר את פארו של יום הכיפורים. 6 וצדקתו... וזדונות: הקב"ה מכפר בצדקתו על עוונות העם. 7-8 זיכר... ממעונות: כנראה: בזכות אמירת ברכת המזון ('ברכת מזונות וממונות', על שום שיש בה בקשות הן למזון הן לפרנסה) הקב"ה ('חנון') יפרנסנו מן השמים ('ממעונות'; השווה: דברים כו, טו). מזונות וממונות: רצהבי (לעיל, הערה 13, עמ' 1088) מציע לקרוא: 'מזונותי אמונות', אך ההצעה אינה הולמת את שרידי האותיות בכתב היד.

82 תרגום: וחובות הכיפור. לדיון בהוראה זו ובמשמעותה, ראה לעיל, סעיף ז.

83 לקביעת ייעודו ראה לעיל, סעיף ו.

84 על הוראה זו ראה לעיל, סעיף ז.

פּוֹתַח אֶת יָדָךְ <וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רִצּוֹן> (תהלים קמה, טז)
בְּרוּךְ אַתָּה יי הַזֵּן אֶת הַכֹּל

טָרַף	יִתֵּן לְהוֹגֵי תוֹרָה
10 יִזְכּוֹר	צְמִים וּמִתְעַנִּים בְּעֵתֶיךָ
כַּח	כִּפּוּר סְלִיחָה וְכִפְרָה
לִתַּת	לָךְ לֵב אֶת יי אֱלֹהֶיךָ תִּירָא
מַעֲשֵׂה	כֶּהֵן גְּדוֹל לְכַבּוֹד
נֶאֱמָנִים	שְׂאוּתָךְ בִּירְ[אַה] נֶעֱבֵד
15 סְמוּכִים	עַל חוֹסְ[ךָ] מְלֶךְ הַכְּבוֹד
עֲשׂוּיִם בְּאֵמַת	לְהוֹדוֹת לָךְ וְלַעֲבֹד

כַּכְּ>תוֹב> אֶת יי אֱלֹהֶיךָ תִירָא <וְאֵתוּ תַעֲבֹד וּבִשְׁמוֹ תִשְׁבַּע> (דברים ו, יג)
וְנֹאמֵר <וְאֵכַלְתָּ וּשְׂבַעְתָּ > וּבִרְכַתְּ אֶת יי אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטְּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ <(דברים ח, י)
בְּרוּךְ אַתָּה יי עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמַּזוֹן

פְּדוּת	וְכוֹפֵר כִּפּוּר לְעַמְּךָ
צָוָה לְעוֹלָם	אוֹתוֹ בְּקִימֶיךָ
קְדוּשׁ	קִידְשׁוּ לְסִגְלוֹת תְּמִימֶיךָ
20 רְאֵשִׁית	תְּבוֹאוֹת לָךְ אֶכּוֹל בְּשִׂמְחָה לְחֶמֶךָ

9-10 טרף... בעתירה: הקב"ה יזכור את הצמים ביום הכיפורים ובזכותם הוא ייתן מזון (טרף) לעמו (הוגי תורה, הלומדים את תורתו). טרף... תורה: השווה תהלים קיא, ה: 'טרף נתן ליראיו'. צמים... בעתירה: המתחננים לפני הקב"ה תוך כדי הצום והתענית. לביטוי 'צמים ומתענים' ולשימושו בפיוטים אחרים ראה לעיל, סעיף ה. לצירוף לשון 'צום' עם לשון 'עתר' השווה עזרא ח, כג: 'ונצומה... ויעתר לנו'. 11 כח... וכפרה: בתוקפו של היום להעניק מחילה. 12 לתת... תירא: כנראה, להעניק לכם לב טהור כדי שתיראו מפני הקב"ה; והשווה ירמיהו לב, לט: 'ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים'. את... תירא: על פי דברים ו, יג, המובא בשרשרת הפסוקים להלן. 13 מעשה כהן גדול: הכוונה כנראה לעבודת יום הכיפורים, הנעשית בידי הכהן הגדול. לכבוד: עבודתו נעשית בפאר רב. ללשון 'לכבוד' בהקשר של הכהן הגדול השווה שמות כח, ב: 'לכבוד ולתפארת' (והוא מוסב שם על בגדיו). 14 נאמנים... נעבד: כנראה מוסב על ישראל, הנאמנים לעבוד את הקב"ה ביראה. למקורו של צירוף זה בחתימת ברכת העבודה, ראה לעיל, הערה 56. 15 מלך הכבוד: הקב"ה, על פי תהלים כד, י. 16 עשויים: כך הוא טיבם של ישראל. באמת... ולעבוד: אולי שיעורו: להודות לך ולעבדך באמת (על דרך שמואל א' יב, כד: 'עבדתם אתו באמת'). 17-24 קיים קושי מסוים במחרוזות אלה מכיוון שהפייטן ממשיך להתייחס להקב"ה בגוף שני, ואילו בפתיחות המקראיות באות הפניות להקב"ה בגוף שלישי. 18 צוה... בקימך: את עניין הכיפורים צוית כחוק נצחי בבריתך (קימך), על דרך הארמית; לפירוש חלופי לביטוי זה, השווה לעיל, הערה 51. 19 קדושו... תמימך: כנראה, הקב"ה (קדושו) קידש יום זה עבור עמו (סגולת תמימך), עם סגולתך אשר בו אנשים תמימים). 20 ראשית תבואות: עם ישראל (פנייה), על פי ירמיהו ו, ג: 'קדש ישראל לה' ראשית תבואתה'. לך... לחמך: על פי קהלת ט, ז, המובא בשרשרת הפסוקים, והנדרש על יום הכיפורים בתחומא בובר (שלח, הוספה יז, עמ' מב).

שְׁכַל טוֹב עֵינֹי הַנְּפֹשׁ בְּעֵינֶיךָ
 שְׁלוֹם שְׁלוֹם יִשְׁכּוֹן בְּמַחְנֶיךָ
 תְּהַלְתּוּ עָבוֹר עַל פְּשַׁע הַמוֹנֶיךָ
 תִּשְׁמַח בִּירוּשָׁלַיִם וְתִשְׁתַּח בְּלֵב טוֹב יֵינֶיךָ

ככ>תוב> לך אכול בשמחה <לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך>
 (קהלת ט, ז)

ונא>מר> ראשית חכמה <יראת יי שכל טוב לכל עשיהם תהלתו עמדת לעד> (תהלים
 קיא, י)

בונה ירושלם <יי נדחי ישראל יכנס> (תהלים קמז, ב)
 שם אצמיח <קרן לדוד ערכתני נר למשיחי> (תהלים קלב, ז)
 ב>רוך> א>תה> יי אלהי דוד הבונה ברחמיו את ירושלים
 תמת הללויה או[דה]⁸⁵

ג. לשמיני עצרת

ליום שמיני עצרת

נברך אלי מלך העולם⁸⁶

אָתָּן הוֹד תְּהַלֶּה וְתִפְאַרֶת

בְּיוֹם שְׁמִינֵי הָעֶצְרֹת

גוֹדֵל גִּפְן כָּרֶם אֲדָרֶת

22 שלום שלום] המילה השנייה נוספה בין השיטין

21 שכל... בעיניך: הטור קשה, ואולי ניתן לפרש: העינויים של יום הכיפורים מוצאים חן בעיני הקב"ה. להוראת הביטוי 'שכל טוב' כעניין של חן השווה משלי ג, ד: 'ומצא חן ושכל טוב'. 22 שלום שלום: שלום רב. ההיקרות השנייה של המילה נוספה בין השיטין, אך נראה שהייתה במקור בשל המקצב. הביטוי הכפול 'שלום שלום' מופיע בהפטרה של יום הכיפורים (ישעיהו נו, יט). 23 תהלתו... המוניך: כנראה, כך היא תהילתו של הקב"ה, שהוא מוחל על פשעי ישראל ('המוניך'). 24 ותשתה... ייניך: על פי הפסוק המובא בסמוך (וראה הביאור לטור 20).

3 גודל גפן: סמיכות תיאור הפוכה, ופירושה: גפן גדולה; והוא כינוי לכנסת ישראל, שנמשלה לגפן פורחת בתהלים פ, ט-י: 'גפן ממצרים תסיע... ותשרש שרשיה ותמלא ארץ'. כרם אדרת: כרם מפואר; וגם הוא כינוי לכנסת ישראל, על פי ישעיהו ה, ז: 'כי כרם ה' צבאות בית ישראל'. ללשון הטור השווה יחזקאל יז, ח: 'להיות לגפן אדרת'.

85 תרגום: נגמרה 'הללויה אודה', ורצונו לומר: הסתיימו הפתיחות המקראיות ממזמור קיא בתהלים, הפותח במילים 'הללויה אודה'.

86 על הוראה זו ראה לעיל, סעיף ז.

דִּבְרָה אֶל תְּרַאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחַרְחֹרֶת

5 הַשֶּׁמֶשׁ שִׁזְפַּתְנִי וְהִלְהִיבְתָּנִי
וּמִמְלָכוֹתַי וּמִגִּבְרַתִּי הִרְחִיקְתָּנִי
זֹאת הַבְּרָכָה הַדְּבַקְתָּנִי
חֹן וְכַבּוֹד הִלְבִּישְׁתָּנִי / בְּהַעֲצָרֵי בְּיוֹם הַשְּׂמִינִי

כנ<תוב> ביום השמיני עצרת <תהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו> (במדבר כט, לה)
ונא<מר> פותח <את ידך ומשביע לכל חי רצון> (תהלים קמה, טז)
<ברוך...> הזן את [הכל]

10 טוֹבִים נַעֲצָרִים שְׁנֵי יָמִים
יֹאכְלוּ וְיִשְׁתּוּ וּמַלְכִים מְרוֹמְמִים
כִּן לְצִאתָם מִסֶּכֶה לְבִקֵּשׁ רַחֲמִים
לְעֵתִיד לְבוֹא וְיִכְלוּ אֶת הַיָּמִים

15 מְלֹאכֶת עֲבוּדָה מְבַטְלִים מִמְצִיָּאָה
נוֹעֲדִים לְבִקֵּשׁ גְּשָׁמֵי רְפוּאָה
סִיּוֹם הַתּוֹרָה בְּשִׂמְחָה וְהִנָּאָה

5 שזפתני] בכתב היד שזופתני, אך הניקוד בכתב היד אינו מתייחס ל'ש' השנייה והיא נכתבה כנראה בטעות 7 הדבקתני] ק כתובה כנראה על גבי י

4 דִּבְרָה: כך אמרה כנסת ישראל. אל... שחרחרות: שיר השירים א, ו. והשווה המשך הפסוק שם, הממשיך את דימוי הכרם מן הטור הקודם: 'שְׁמֵנִי נָטַרָה אֶת הַכְּרָמִים'. 5-6 הַשֶּׁמֶשׁ שִׁזְפַּתְנִי: על פי שיר השירים שם; פסוק זה נדרש על חטאייהם של ישראל (שיר השירים רבה א, ב, ועוד). וְהִלְהִיבְתָּנִי: ושרפה אותי. הַשֶּׁמֶשׁ... הִרְחִיקְתָּנִי: בעקבות חטאי יצאתי לגלות. 7 זֹאת... הַדְּבַקְתָּנִי: אפילו בגלות השיגה אותי ברכה זו, היא ברכת ה' (הצירוף 'זאת הברכה' רומז לקריאת התורה של היום, על פי הקריאה החדשנותית; והשווה להלן, טור 15). 8 חֹן... הַלְבִּישְׁתָּנִי: ברכת ה' הקיפה אותה ('הלבישתני'; השווה ישעיהו סא, י) בחן ובכבוד. הַצִּירוּף 'חֹן וְכַבּוֹד' על פי תהלים פד, יב, ובראש הפסוק שם: 'כי שמש ומגן ה' אלהים'; ואולי נזכר בו הפייטן בגלל 'השמש' שבטור 5. 9 טוֹבִים: עם ישראל (השווה לעיל, א: 4). נַעֲצָרִים: נעצרים ממלאכה ומקיימים עצרת. שְׁנֵי יָמִים: הכוונה היא כנראה לשני ימים טובים של גלויות, ומכאן שהפייטן פעל בחוץ לארץ. 10 וּמַלְכִים מְרוֹמְמִים: השווה מלכים א' ח, טו: 'ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך'. 12 וְיִכְלוּ אֶת הַיָּמִים: יחזקאל מג, כז (המובא בשרשרת הפסוקים), והוא תיאור עתידי של בניית המקדש. 13 מְלֹאכֶת... מְבַטְלִים: על פי במדבר כט, לה: 'מלאכת עבודה לא תעשו'. מִמְצִיָּאָה: על פי ישעיהו נח, יג: 'אם תשיב משבת רגלך... ממצוא חפצך' (אמנם כאן מוסב הביטוי לא על שבת אלא על חג שמיני עצרת). 14 נוֹעֲדִים: מתכנסים... לְבִקֵּשׁ... רְפוּאָה: בשמיני עצרת מתחילים להזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בתפילת עמידה (כשיתר ר' יהושע במשנה, תענית א, א). 15 סִיּוֹם הַתּוֹרָה: לפי הקריאה החדשנותית סיימו את התורה בשמיני עצרת.

עוֹד וְהִיא מִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וְהַלְאָה

ככ>תוב> ויכלו את [הימים] והיה ביום השמיני והלאה יעשו הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם ורציתי את[כ]ם נאם יי אלהים (יחזקאל מג, כז) ונא>מר> ואכלת >ושבעת וברכת את יי אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך< (דברים ח, י)

ב>רוך< א>תה> יי על הארץ ועל המזון אמן

פְּקוּד לְרַחֵם עֲדַת נְעָרִים
צִיּוֹן יַעֲלוּ כֹּלֶם נְזָרִים
קוֹל רְנָה יִפְצְחוּ הָרִים
20 רֵאשִׁים יִשְׂאוּ מִתִּים מִקְבָּרִים

שְׁנֵי יָמִים לְשַׁעֲשָׁעַם
שְׁבַעַה וְשְׁבַעַה לְהַשְׁבִּיעֵם
תָּן חֶלֶק לְשְׁבַעַה וְגַם לְשִׁמוֹנָה לְהוֹשִׁיעֵם
תְּכַלִּית הָעֶצְרַת שְׁלַח אֶת הָעָם

24 תכלית] לפניו כתב תכלים ומחק

16 עוֹד: לכך נזכה בעתיד. והיא... והלאה: על פי הפסוק המובא בסמוך, המתאר את בניית המקדש לעתיד לבוא (המובא בטור זה הוא המשכו של הציטוט בטור 12). 17 עֲדַת נְעָרִים: עם ישראל; השווה לעיל, טור 9. 18 צִיּוֹן יַעֲלוּ: השווה: 'קומו ונעלה ציון' (ירמיהו לא, ה). כֹּלֶם נְזָרִים: כל אחד נזכר ונגאל. 19 קוֹל... הָרִים: על פי ישעיהו נה, יב: 'ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה'. הצירוף 'קול רנה' מופיע במקרא במקומות אחדים; השווה למשל תהלים מז, ב; קיח, טו. 20 רֵאשִׁים יִשְׂאוּ: המתים ירימו את ראשם, ומדובר בתחיית המתים. לשון 'נשיאת ראש' נפוצ במקרא אם כי במובנים אחרים (השווה בראשית מ, יג: 'ישא פרעה את ראשך'; במדבר א, ב: 'שאו את ראש כל עדת בני ישראל'). 21 שְׁנֵי יָמִים: שני ימי החג (השווה לעיל, טור 9). שְׁנֵי... לְשַׁעֲשָׁעַם: תשמחם בשני ימים אלה. ללשון הצירוף השווה משלי ח, ל: 'שעשעו יום יום', ומדרשו המפרש את הביטוי 'יום יום' כיומיים (בראשית רבה ח, ב, עמ' 57), אך בהקשר שונה. 22 שְׁבַעַה וְשְׁבַעַה: כנראה כוונתו לחנוכת הבית בימי שלמה, שנחגגה בסמוך לחג הסוכות, על פי מלכים א' ח, טה: 'ועשה שלמה בעת ההיא את החג... שבעת ימים ושבעת ימים'. אם כך, יש לפרש את הטור: תזכה אותם לחוג את חנוכת המקדש בסמוך לחג הסוכות, כמו בימי שלמה. 23 תָּן... לְשִׁמוֹנָה: על פי קהלת יא, ב, הנדרש (בין היתר) על חג הסוכות ושמיני עצרת: 'ר' לוי א>מר< "תן חלק לשבעה" אילו שבעת ימי החג. "וגם לשמונה", "ביום השמיני עצרת תהיה" (פסיקתא דרב כהנא, פרשה כח, עמ' 429). נראה שכוונת הפייטן היא: תושיעם בזכות שמירת חג הסוכות ושמיני עצרת. 24 תְּכַלִּית... הָעָם: כאן עובר הפייטן לזמן עבר ומתאר את הסיום של חגיגות חנוכת המקדש בימי שלמה, כאשר שלמה שילח את העם בסוף שמיני עצרת ('תכלית העצרת'). אמנם על פי הפסוק המובא בסמוך שילח שלמה את העם 'ביום השמיני', כלומר בחג העצרת עצמו. ואולם במדרש (בראשית רבה לה, טז, עמ' 331) כבר צוין, על פי דברי הימים ב' ז, י, שהם נשלחו רק למחרת, וכנראה לכך התכוון הפייטן כשציון 'תכלית העצרת'.

ככ>תוב> ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך וילכו לאהליהם שמחים וטובי
 לב על כל הטובה אשר עשה יי ל[ד]וד (!) ולישראל עמו (מלכים א' ח, סו)
 ונא>מר> בונה ירושלים <יי נדחי ישראל יכנס> (תהלים קמז, ב)
 שם אצמיח <קרן לדוד ערכתי נר למשיחי> (תהלים קלב, יז)
 אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא וגו>ומר
 ברוך אתה יי הבונה ברחמיו את ירושלים אמן
 ויכתם⁸⁷

נספח

ד. לסעודת ערב יום הכיפורים

ברכה ערב כפרים

אָז בְּעֶרְבַּיּוֹם כְּפוּרִים
 בְּנִיךָ שֶׁבָחְךָ מְסַפְּרִים
 גַּם עֲוֹנִים וּפְשָׁעִים יְהִיוּ מְכוּפָּרִים
 דְּבָרֵי חֵינּוֹן לְפָנֶיךָ מְדַבְּרִים

5 הַן שֶׁבָחְךָ בָּהֶם יְוֹדֵעַ
 וּבָהֶם תִּדְּרֵעַ מִדָּעַ
 זֶר תִּפְאָרָה בָּהֶם מוֹדָעַ
 חֵילֶם בַּגּוֹיִם יְוֹדָעַ

1 כפורים] בכתב היד כפורים 2 מספריים] בכתב היד מספרים 3 גם] בכתב היד גם מכופרים] בכתב היד מכומפרימ
 והמעתיק מחק את ה'מ' השנייה לפניך] נ תלויה 5 בהם] בכתב היד בהם 6 ובהם] בכתב היד ובהם 7 בהם]
 בכתב היד בהם ואחריו חזר וכתב בטעות יודע ובהם תדיע מדע ומחק 8 בגוים] בכתב היד בגוים שרשרת הפסוקים:
 בגוים] בכתב היד בגוים

2 בניך: עם ישראל, על פי דברים יד, א: 'בנים אתם לה' אלהיכם'. 5 שבחך... יודע: שבחך וגודלך ייודעו לכול ברוממך את
 ישראל (והשווה: ישעיהו סא, ט המובא בשרשרת הפסוקים). 6-7 ובהם... מודע: ברוממותם של ישראל ידעוך כל הגוים
 ויכירו במלכותך (זר תפארה). 8 חילם... יודע: כל הגוים יכירו בכוחם של עם ישראל, על פי הפסוק המובא בסמוך.

87 תרגום: 'ויחתום' (כלומר: יסיים את שאר ברכת המזון).

כך><תוב> ונודע בגוים זרעם >וצאצאיהם בתוך העמים כל ראייהם יכירום כי הם זרע ברך
 יי> <(ישעיהו סא, ט)
 ונאמר פתיח >את ידך ומשביע לכל חי רצון> <(תהלים קמה, טז)
 <ברוך... הזן>

טינוף פְּשִׁיעֵיהֶם הַיּוֹם יוֹסֵר
 10 יֵעַן כִּי אַתָּה אֱלֹהִים כָּל בֶּשֶׂר
 כּוֹחַ גּוֹוִם לָהֶם יוֹמֵסֵר
 לְהַדְיֵעַ כִּי אַתָּה אֱלֹהִים כָּל דָּם וּבֶשֶׂר

מֵעַתָּה יְכַוֵּפֵר לָהֶם עֲוֹנֵם
 נִצַּח יִכְבְּדוּךָ בְּנִפְשָׁם וּבְמֵאוֹדָם וּבְבִמְאֹנָם
 15 סִלַּח נָא לָהֶם עֲוֹנֵם וְהִרְבֵּה הַזֹּנִם
 עֵינֵיהֶם הָאִירָה וְהִעֲתֵר שִׁינְתֵם

ככתוב יעתר אל אלוה ורצהו (!) >וירא פניו בתרועה וישב לאנוש צדקתו> (איוב לג, כו)
 ואכלת >ושבעת וברכת את יי אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך> (דברים ח, י)
 <ברוך... על הארץ>

פֶּאֶר בֵּית מִקְדָּשְׁךָ
 צַלַח וּרְכַב רַכְבֵּךָ קִדְשְׁךָ

9 טינוף] בכתב היד טינופ פשעיהם] בכתב היד פשעיהם ינוקה. 10 אלוה כל בשר: לביטוי השווה ירמיהו לב, כז: 'הנה אני ה' אלהי כל בשר'.
 ומחק 13 יכופר] ר תלויה 14 ובבמונם] מ תלויה 16 והעתר] ת תלויה

9 טינוף... יוסר: לכלוך פשעיהם ינוקה. 10 אלוה כל בשר: לביטוי השווה ירמיהו לב, כז: 'הנה אני ה' אלהי כל בשר'.
 11 כוח גוים: צ"ל: כוח גוים (והשווה חילופי הנוסח לטור 12, ושם חזר המעתיק בטעות על מילים אלה). כוח... יומסר:
 כנראה: עמים חזקים (כוח גוים), בסמיכות תיאור הפוכה) ייכנעו בפניהם. ואולי ניתן לפרש את הביטוי 'כוח גוים':
 רכושם של הגוים (כלומר, הרכוש שהשיגו בכוחם), ולפרש את הטור על דרך תהלים קה, מד: 'עמל לאמים יירשו'.
 13-14 מעת וכו': לאחר שיכופר עוונם הם יכבדוך לעד. ובבמונם: כנראה צ"ל וּבְמֵאוֹדָם. בנפשם וכו': על פי דברים ו,
 ה: 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך' (והשווה משנה, ברכות ט, ה: "'בכל מאדךך" בכל ממוניך').
 16 עיניהם האירה: תחונם, תושיעים; והשווה תהלים יג, ד: 'האירה עיני פן אישן המות'. שינתם: המילה איננה מתאימה
 לחרוז, ונראה שהמעתיק סטה אחרי תחילת הטור ואחרי המשך הכתוב מתהלים יג, ד, ועל כן כתב תחילה 'הקער שינתם',
 כלומר, תעיר אותם משנתם. אחר כך חזר המעתיק ותיקן 'העתר' בין השיטין, אך השאיר את 'שינתם' כמות שהוא. על
 פי העניין והחרוז אולי ניתן לתקן: 'לְשִׁינֵינָם', ולפרש את הטור: תושיעים ותקבל תפילתם, בהתאם לפסוק המובא בסמוך.
 18 צלח ורכב: על פי תהלים מה, ה: 'והדרך צלח רכב'.

קוּמִם גִּיּוּ מְקַדְיִשְׁךָ
 20 רִטֵּשׁ אָדוּם וְיִשְׁמְעֵאלִיִּים בְּצַמִּיחַ לְעִמְךָ צֶמַח קִדְשְׁךָ

שְׁבַחְךָ לְעִמְךָ גְּלָה
 שְׁקֵט וְהִנַּחַה הַיּוֹם נְגָלָה
 תְּפִילַּתֵינוּ לְפָנֶיךָ תַעֲלֶה
 תְּקִיף בְּנֵה[ה] עֵירְךָ וְיִמִּינוּ בְּטוֹב [נְבִלָה]

ככ>תוב> יבלו בטוב ימיהם <וברגע שאול יחתו> (איוב כא, יג)
 בנה ירושלים יי נדחי ישראל יכנס (תהלים קמז, ב)
 שום (!) אצמיח קרן לדיוד (!) עבדי (!) ערכתי נאר (!) למשיחי (תהלים קלב, יז)
 <ברוך... בונה>

20 אדום] בכתב היד אדום 22 נגלה] כתב וגלה ותיקן בין השיטין 23 לפניך] נ תלויה 24 תקיף] בכתב היד תקיפ שרשרת הפסוקים: ימיהם] בכתב היד ימיהם ערכתי] בכתב היד ערדתי

19 גיו: צ"ל: גוי, ומוסב על עם ישראל. 20 בצמיח: הנוסח משובש, ואולי צ"ל: 'והצמיח'. צמח קדשך: משיח בן דוד (השווה ירמיהו לג, טו: 'אצמיח לדוד צמח צדקה', ועוד כיוצא באלה). 22 שקט והנחה: ללשון הצירוף השווה ישעיהו יד, ז: 'נחה שקטה כל הארץ'. 24 תקיף: הקב"ה (כינוי פנייה לקב"ה). [נבל]ה: ההשלמה על פי הפסוק המובא בסמוך. ואולם פסוק זה סופו רע, ואולי התבלבל המעתיק בין פסוק זה לבין איוב לו, יב: 'כלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים'. ואם כך, יש להשלים בסוף טור זה: 'נבלה'.